

DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK'ÜN ANADOLU TÜRK DİL VARLIĞI AÇISINDAN ÖNEMİ: KASTAMONU ÖRNEĞİ II

Cevdet YAKUPOĞLU*

Öz

Büyük Türk bilgini ve dilcisi Kâşgarlı Mahmud'un mirası Divânü Lugâti't-Türk (DLT), sadece Türk dünyasının kültür tarihini aydınlatmakla kalmamış, aynı zamanda dünyada çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk dilinin tarihî gücüne de asırlar öncesinde işaret etmiştir. DLT, Selçuklular öncülüğünde Anadolu'yu yurt tutmuş Türk topluluklarının, bu coğrafyada kullanmayı sürdürdükleri dilin kaynağının Türkistan coğrafyası olduğunu gösteren çarpıcı örneklerle doludur. Bahsi geçen bu tarihi bağa atıfta bulunan bir çalışmamızda, Anadolu'da Kastamonu örneğinde 50 kelimeye (aba, ağmak, algu, artak, bakanak, esrük, heç heç, geh geh, koğşamak, küvük, meh, ötgürmek, pularuk, sindu, sökel, talbınmak, tuncukmak vb.) yer verilmişti. Bu çalışmada ise konunun devamı niteliğinde olarak DLT'de geçen kelime ve tabirlerin Kastamonu yöresi söz varlığı içerisindeki yansımalarından 50 kelime daha incelemeye alınmıştır. Bu çerçevede DLT'nin hafızasında kayıtlı yüzlerce Türkçe kelimenin, Selçuklulardan Beyliklere ve oradan Osmanlılara intikal etmek suretiyle ve her şeyden önemlisi yöre halkının kesintisiz kullanımı sayesinde Kastamonu yöresinde XXI. yüzyıla kadar muhafaza edilmiş olduğuna dair ilmî veriler bir araya getirilmiştir. Böylece Türkistan- Anadolu arasındaki güçlü dil ve kültür bağının gerçek manada ortaya konulmasına katkı sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kâşgarlı Mahmud, Türk dili, Türk kültürü, Kastamonu ağzı, Söz varlığı.

THE IMPORTANCE OF DIWAN LUGHAT AL-TURK IN THE ASPECT OF ANATOLIAN BRANCH OF TURKISH LANGUAGE: EXAMPLE OF KASTAMONU II

Abstract

Diwan Lughat al-Turk (DLT) as heritage of great Turkish scholar and linguist Mahmud Kashgari has not only explained history of Turkish

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü -
ORCID: 0000 0002 9637 6314

e-posta: cevdetyakupoglu@gmail.com

Geliş/Received: 17 Kasım / November 2020

Kabul/Accepted: 4 Aralık / December 2020

world's culture; but also, centuries ago demonstrated the historical power of Turkish language which already vastly expanded through World. DLT has abundant examples that shows linguistic features of Turkish groups settled by leadership of Seljuks connected to Turkistan. This historical connection has been mentioned in our previous paper with exemplification of 50 words used in Kastamonu dialect (aba, ağmak, algu, artak, bakanak, esrük, heç heç, geh geh, koğşamak, küvük, meh, ötgürmek, puseruk, sindu, sökel, talbinmak. tuncukmak etc.). This paper is a continuation of earlier work, 50 common words in DLT and Kastamonu dialect will be evaluated in. In this context, thousands of Turkish Word in DTL, perceived firstly by Seljuks then secondly Beyliks then Ottomans. Above all, as scientific datas in this paper illustrates, thanks to uninterrupted usage of native people of Kastamonu province, these words living in 21th century. Therefore, indeed it is a contribution to present strong lingual and cultural connection between Turkistan and Anatolia.

Keywords: Mahmud Kashgari, Turkish language, Turkish culture, the dialect of Kastamonu, Vocabulary

Giriş

XI. yüzyılda Karahanlı Devleti (840-1212) topraklarında Barsgan'da dünyaya gelen ve hayatının büyük kısmını Türkistan coğrafyası üzerinde geçiren Kâşgarlı Mahmud'un soyunun baba tarafından Karahanlı Devleti hükümdar ailesine dayandığı tespit olunmuştur (Akün 2002: 9-10). Bu büyük Türk bilgini, devletin doğu kanadının siyaset ve kültür başkenti olan Kâşgar (Ordukend)'da iyi bir eğitim almış, ilerleyen yıllarda ise Türk coğrafyalarının büyük kısmını baştanbaşa dolaşmak suretiyle, karşısına çıkan Türk boylarıyla ilgili hemen hemen her türlü bilgiyi derlemiştir. Bu bilgileri işleyip Arapça dil kuralları çerçevesinde yazıya dökerek kaleme aldığı *Divânü Lugâti't-Türk* adlı hacimli eseriyle de Türk-İslam dünyasında ve Batı bilim âleminde haklı bir üne sahip olmuştur (Pritsak 1953: 243-246; Korkmaz 1995: 254-255). Kâşgarlı Mahmud, bu icraatı neticesinde aynı anda coğrafyacı, tarihçi, dilci, derlemeci ve yazar kimliklerini taşımayı fazlasıyla hak etmiştir. Bütün bunlara ilaveten Kâşgarlı Mahmud, askerlik mesleğinde birikimi olduğu, devrinin siyasi, sosyal ve kültürel şartlarını iyi tahlil ettiği, yüksek düzeyde bir Türk milli şuuruna sahip bulunduğu gibi gerçekleri de eserine yansıtmıştır. Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın Malazgirt Zaferi (1071) sonucu İslâm dünyasının liderliğini ele aldığı ve Abbasi Halifeliği toprakları üzerinde siyasi egemenlik kurduğu yılların hemen devamında Bağdat'a gelen Kâşgarlı Mahmud, muhteşem eseri DLT'yi Abbasi Halifesine takdim etmiştir (Adalıoğlu 2009: 31-47). Onun her haliyle ilklerin kitabı olan bu eserini neden kaleme aldığı üzerine muhtelif yorum ve tespitler yapılmış olup, daha önceki çalışmamızda (2017: 114-122) bu konu üzerine kısa bir bahis açılmıştı. Telif sebebi her ne olursa olsun Kâşgarlı Mahmud, DLT'yi yazarak ve onu sonraki nesillere miras bırakarak büyük bir görevi ifa etmiş; Türk dünyasının en doğusundan en batısına kadar uzanan geniş bir coğrafyada Türk dilinin, kültürünün, gelenek ve göreneklerinin,

folklorunun geniş hacmini ortaya koymuştur. Bunun yanında o, Karahanlı ve Selçuklu devri Türk siyasi kudretinin muazzam hudutlarını da eserine yansıtmayı başarmıştır.

Günümüzde Anadolu'nun her bir köşesinde Türk dilinin temsilcisi olarak konuşulmaya devam eden halk ağızlarında, Kâşgarlı Mahmud'un Divân'ında yer bulmuş Türkçe bir fiili, ismi, deyim, atasözünü, yemek tarifini ya da daha özel manadaki bir tanım ve tabiri bulabilme imkânına sahibiz. Bugün Anadolu'nun muhtelif yörelerinde yapılacak olan dil ve folklor araştırmaları neticesinde, son bin yılda Anadolu'da teşekkül etmiş Türk kültür ve dil varlığının tarihî köklerini DLT'nin dil hazinesine / ambarına bağlayabilme potansiyelini elimizde bulunduruyoruz. Bu noktada, yeterli olmamakla birlikte, bugüne kadar konu üzerinde bir kısım çalışmaların ortaya konulduğunu görüyoruz (Hacıhamdioğlu 1992: 35; Sakaoğlu 1998: 122-129; Akar 1999: 106-129; Gökçeoğlu 2000: 72-77; Yakupoğlu 2017: 114-122; <https://www.tdk.gov.tr/divanu-lugatit-turk/11991>).

Kâşgarlı Mahmud'un Divân'ında geçen çok sayıdaki Türkçe kelimenin, isim, sıfat, zarf, deyim ve tabirin akıbeti ne olmuştur? Bu kelimeler, aradan geçen dokuz buçuk asırlık süreçte Türk dünyasında kullanılmış ve bugünlere kadar varlığını koruyabilmiş midir? Türk coğrafyalarından Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Uygur, Kırım, Tatar, Azerbaycan ve özellikle de Anadolu sahaları baştanbaşa dolaşılırsa, bu sorulara kesin ve doyurucu cevaplar verilebilir; en kenarda köşede kalmış bir Türkçe kelimenin bile mazisinin DLT'ye çıktığı fark edilebilir. Bu bağlamda belirtmekte yarar vardır ki Anadolu coğrafyasına ve onun Batı Karadeniz bölgesindeki mühim temsilcisi olan Kastamonu vilayetine, XI. asırdan itibaren Türk dünyasının her köşesinden muhtelif Türk boylarının kalabalık sayıdaki temsilcileri gelip yurt tutmuşlardır. Doğal olarak da adı geçen Türk boylarının kullandığı Türk dilinin değişik şive ve ağızlarından çok sayıda kelime, bahsi geçen bu vilâyet genelinde kullanım ve yaşama imkânı bulmuştur. Esasen Kastamonu havalisi Selçukluların Uc Beylerbeyliği Çobanoğullarının askerî ve siyasi merkezi olması hasebiyle XII-XV. yüzyıllar boyunca Türkistan, Horasan, İran ve Azerbaycan ile Anadolu'nun muhtelif diğer yörelerinden kesif Türk göçleriyle beslenmiştir. Kastamonu bölgesindeki bu nüfus birikimi Candaroğulları zamanında da devam etmiştir. Bölgenin dağlık ve zorlu coğrafi yapısı nedeniyle, ilgili bu boylara mensup topluluklar küçük gruplar halinde dağılarak kendi adlarıyla köyer kurmuşlardır. Dolayısıyla sadece Kastamonu yöresi değil Sinop, Karabük, Bartın, Zonguldak ve Bolu çevreleri de bu Türk toplulukları için coğrafi hususiyeti ve güvenlik sağlama avantajı nedeniyle âdeta bir sığınak işlevi görmüştür. Netice olarak Kastamonu'da ve geniş manada Batı Karadeniz bölgesinde Türk boylarının kullandıkları ağız yapısı ve Türk dili hususiyetleri zengin bir içerikle XXI. yüzyıla kadar varlığını muhafaza etmiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yapılan bir tespite göre Kastamonu, Anadolu'nun dört önemli lehçesinden birini temsil etmekte idi (Yakupoğlu 2009: 61-276).

Kastamonu Yöresi Ağzında Kullanılan Kelimelerin DLT ile Karşılaştırılması

Kastamonu, yukarıda da zikri geçtiği üzere, engebeli ve bir ölçüde birbiriyle bağlantısı zor sağlanan bir coğrafyaya sahiptir. Söz konusu bu rabita zorluğundan olacaktır ki, yörede bugünkü Çatalzeytin, Bozkurt, Abana, İnebolu, Doğanyurt gibi sahil ilçelerinin ağız yapısı ile daha iç kısımlarda kalan Devrekâni, Seydiler, Ağlı, Küre, Azdavay, Pınarbaşı ve Şenpazar ilçeleri arasında belli ölçülerde farklılıklar bulunmaktadır. Hatta Kastamonu merkezi ile Tosya ilçesi ağız özellikleri arasında da farklar göze çarpmaktadır. Diğer taraftan bu hususiyet, Kastamonu'nun nüfus potansiyelinin Türkçeyi farklı şekillerde konuşan topluluklardan oluşuyor olduğu anlamına da gelmemektedir. Şöyle ki Kastamonu havalisinde tespiti mümkün olan bazı Türkçe kelimeler, tabirler ve deyimler, sadece merkez kazasında veya yukarıda sözü edilen bir diğer kaza dâhilinde kullanılıyor olabilir. Bazı kelime veya tabirler ise zamanla diğer ilçelerde unutulmuş ya da bu türden bir kelimenin tespitinde geç kalınmış olabilir. Bu nedenlerle Kastamonu yöresi ağız özellikleri üzerine ve DLT'de geçen kelimelerin Kastamonu'daki kullanım devamlılığının tespiti bağlamında her bir yöre ile ona bağlı en ücra köylerde bile yöre insanı ile yüz yüze icra edilecek saha çalışmalarının tam manasıyla tamamlanması icap etmektedir. Bundan sonradır ki, her hangi bir Türk dili yadigarı kelimenin Kastamonu yöresi söz varlığı içerisindeki mevki üzerine sağlıklı tespitler yapma imkânı hâsıl olacaktır.

Bu çalışmamızda şimdiye kadar Kastamonu ve köylerinde şahsen yapmış olduğumuz dil incelemeleri ve derlemelerden büyük ölçüde yararlanma gayreti içerisinde olduk. Kastamonu'da doğup büyümenin, kırk yıldan fazla bir süre Kastamonu'da ikamet etmenin, Ortaçağ Türk Tarihi üzerine yaptığımız alan araştırmaları (1996-2020) çerçevesinde Kastamonu ve kazalarının büyük kısmını gezmenin sağladığı avantajlar sayesinde Kastamonu yöresi ağız yapısı üzerine elde ettiğimiz birikim, söz konusu çalışmamızda bize kolaylık sağlamıştır. Bu manada DLT'de geçen kelimelerin Kastamonu yöresi ağızlarında ne ölçüde kullanım devamlılığı bulabildiğine dair ortaya konulan tespitlerin neredeyse tamamı şahsi gözlemlerimize ve araştırma notlarımıza dayanmaktadır. Ancak elbette ki gözümüzden kaçan, kullanım tespitini doğrudan yapamadığımız ya da anlamı ve telaffuzu üzerinde şüpheye düştüğümüz kelimelerle de karşılaşmıştır. Doğal olarak böyle durumlarda konu üzerine yapılmış diğer çalışmalardan ve hazırlanmış sözlüklerden (Caferoğlu: 1943; Acar: 2011; Akman: 2004; Tarama Sözlüğü: 1996; Derleme Sözlüğü) istifade edilmiştir.

Sonuç olarak sözü edilen çalışmamızda Kastamonu yöresi ağızlarından tespit ettiğimiz 50 adet kelime ve tabir, DLT'de geçen kelimelerle karşılaştırılmış; listeye alınma durumu söz konusu diğer bazı kelimeler ise makalenin hacmini aşmaması açısından başka bir çalışmaya bırakılmıştır. Kastamonu'da ve genel manada günümüz Türkiye'sinde kullanımı yaygın olan kelimeler (ana, ata, ayak, bakır, balta, baş, beşik, bıçak, bilek, boğaz, bulut, çanak, demir, dilek, düğün, kanat, kapak, kapı, kaşık, keçi, kızıl, koç, koyun, kulak, kuyu, sakız, saman, sarı, sen, sevinç, siz, söğüt, tarak, tepsi, tırnak, toprak vb.) ise listemize alınmamıştır. Yine bir önceki çalışmamızda değerlendirmeye aldığımız kelimelere (aba, ağmak, algu, artamak, artılmak, aşlamak, bakanak, bek durmak, belgü, bıkın, böñ,

bügmek, çığır, çömçe, çöpürlenmek, elgetmek, esrük, heç heç, irkilmek, geh geh, kakmak, kavuz, keriş, kes, kesek, koğşamak, konum, kömeç, köymek, közegü, kurun, kusmak, küvük, meh, muyancılık, ok, okşamak, ötgürmek, pularuk, sasımak, sındu, sitmek (siymek), sökel, sübitmek, talbınmak, tuncukmak, tuş, üzütlemek, yağır, yumak) de doğal olarak burada yer verilmemiştir.

Söz konusu liste oluşturulurken öncelikle kelime veya tabirin DLT'de geçme şekli ve anlamı verilmiş, sonra *Tarama Sözlüğü* gözden geçirilerek Selçuklulardan Osmanlı son dönemlerine kadar Anadolu'da kaleme alınmış Türkçe eserlerde o kelimenin kullanım durumuna işaret edilmiştir. Daha sonra ise Kastamonu yöresi ağızlarındaki kullanım biçimi ve halk ağzında taşıdığı anlam üzerinde durulmuştur. Bu yapılırken, konunun anlaşılması açısından kelimenin cümle içindeki geçişi ve telaffuz biçimi, örnek bir cümle ile Kastamonu ağız imlasına uygun düşecek şekilde gösterilmeye çalışılmıştır. İlaveten aynı kelimenin Anadolu'nun diğer yörelerinde ne ölçüde yaygın olduğuna işaret etmek amacıyla *Derleme Sözlüğü* de taranmış ve gerekli yerlerde buraya da atıfta bulunulmuştur.

1. **Ağ:** DLT'de (1992, I: 80-81) “ağ (ع)”: “İki bacak arasındaki boşluk”. *Tarama Sözlüğü*'ne göre (1996, I: 24), XV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “ağ”: “donun ortasındaki parça”. Kastamonu ağzında “ağ”: “iç donunun veya pantolonun iki bacak (apış) arasına gelen kısmı”. Kastamonu ağzında kullanımına örnek: “Donumuñ ağı delinmiş...”; “Gızım şu oğlana bak, donunuñ ağı ıslanmış”. Bu kelime, Kastamonu merkez ve yakın ilçeleri köylerinde orta yaş ve üzeri halk tarafından kullanılmaya devam etmektedir. *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı (KYSV)* adlı çalışmada listeye alınmadığı görülüyor; esere eklenmesinde yarar vardır. *Derleme Sözlüğü* incelendiğinde “ağ” tabirinin, Anadolu'da Konya ve Afyon gibi yörelerde, yukarıda bahsi geçen anlamı içeren şekilde kullanımının olduğu görülüyor.

“Ağ”, sözcüğü elbette ki sadece Kastamonu ağzına özgü bir kelime olmayıp, Türkiye Türkçesi ağızlarında da aynı veya benzer anlamlar ihtiva etmektedir. Ancak bizim bu çalışmadaki gayemiz, DLT'de geçen sözcüklerin Kastamonu ağzında kullanım durumunu tespit için yarayacak örnekleri kayda geçirmektir. Aşağıda gelecek olan bazı Türkçe sözcüklerde de benzer durum söz konusu olmuştur. Ayrıca bu çalışmada ele aldığımız söz konusu bu elli adet sözcüğün Anadolu Türkçesinde içerdiği bütün anlamları da pek tabiidir ki burada tek tek vermek mümkün değildir. Burada konu, makalemizin temel seyri olan DLT- Kastamonu karşılaştırması çerçevesinde işlenmiştir.

2. **Ağnamak, ağnanmak, ağnatmak:** DLT'de (1992, I: 267,289) “ağnamak (اغناماق)”: Hayvanın yere yatıp sağa sola yuvarlanması. Örnek cümle: “at ağnadı”. “Ağnatmak (اغنتماق)” fiiline örnek cümle ise şu şekilde geçmektedir: “ol atın toprakka ağnattı” yani “adam, atını toprakta ağnattı”. *Tarama Sözlüğü*'ne göre (1996, I: 53-54) XIV-XIX. yüzyıllara ait eserlerde “ağnamak” (debelenmek, yatıp yuvarlanmak); “ağnatmak” (debelendirmek, yuvarlanmasını sağlamak); “ağnak”

(hayvanların yatıp yuvarlandıkları yer) ve “ağnağan” (çok yuvarlanan, yuvarlanmayı âdet edinmiş) kelimeleri geçmektedir. Burada hayvanlar kastedilmekte olup anlamı şudur; “hayvanın (at, katır, merkep, köpek vb.) yere sırt üstü yatıp debelenmesi, sırtını toza toprağa bulayarak bir müddet sağa sola hareket etmesi”. Ağnamak fiili, Kastamonu ağzında da aynı anlamı taşır ve daha çok “ağnanmak” şekliyle kullanılır; eşeğin, atın, katırın ağnaması / ağnanması kastedilir. Kastamonu ağzında kullanımına örnek: “Eşek, ağnandı” yani “debelendi, yatıp sırt üstü iki tarafa yuvarlandı”. Kastamonu yöresinde bazı köylerde at, eşek gibi hayvanların debelendikleri tozlu, topraklı yere “ağnak” denilmektedir (KYSV 2011: 10). Ayrıyeten Kastamonu’da kişinin, yatakta uyanık olarak iki tarafa dönmesini, yerde yuvarlanmasını ifade etmede de “ağnanmak” fiili kullanılır. Örnek cümle: “döşeğin içinde ağnanıp durma, hadi kalk!” Burada kişinin rahat içinde, yani keyfi şekilde yattığına işaret vardır. Bu noktada XIV. yüzyıl sonlarında Kastamonu muhitinde Candaroğlu İsfendiyar Bey’in isteği üzerine kaleme alınmış satır-arası Türkçe Kur’ân tefsiri olan *Cevahiru'l-asdaf*’da geçtiği tespit olunan “ağnamak” fiilinin “bolluk içinde rahat yaşamak” anlamı (TS 1996, I: 54) taşıdığını da belirtmek gerekir. Gerçekten de Kastamonu yöresinde son yıllara kadar halk arasında “ağnamak / ağnanmak” fiili, herhangi bir kişinin bolluk içinde yaşadığını ifade etmede de kullanılmakta olup, halen az da olsa bu kullanımı sürmektedir. Örnek: “Adam, bolluk içinde ağnaniya (yan gelip yatıyor), ırahatı (rahatı) beyde yok.” Anadolu’nun bazı yörelerinde de “ağnamak” fiilinin benzer anlamlarda kullanımına tesadüf edilir.

3. **Aksamak, ağsamak:** DLT’de (1992, I: 276) “axsamak (اخصامق): “aksamak, topallamak”. Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 56-58), XIV-XIX. yüzyıllara ait eserlerde “ağsak (اغسق)” kelimesi “topal, aksak”; “ağsamak (اغسماق)” fiili ise “topallamak, aksamak” anlamlarında geçmektedir. Ünlü Türk hükümdarlarından Emir Timur (ö.1405) da, bir ayağı sakat olduğu için aksayarak yürümekte imiş, bu nedenle kendisi “Aksak Timur” lakabıyla da anılmıştır. “Aksamak” yani “aksamak” fiili, Kastamonu ağzında aynı anlamda kullanımını sürdürmekte olup “ağsamak” telaffuzu ile söylenir ve “topallamak, yan gitmek” anlamlarını taşır. Kastamonu ağzında kullanımına örnek: “Mıstafa, ağsayarak yürüyosun, ayağına bi şey mi oldu?” Yani, “Mustafa, topallayarak yürüyorsun, ayağına bir şey mi oldu?” Bu Türkçe fiil, bütün Türk dünyasında kullanımı yaygın olan bir kelimedir. Derleme Sözlüğü’ne bakıldığında “aksamak” fiilinin Anadolu’nun çoğu yöresinde “ağsamak / ahsamak” telaffuzuyla ve “topallamak” anlamında kullanıldığı görülüyor. Ayrıca bahsi geçen bu kelimeye “işin aksaması” yani gecikmesi, yavaşlaması anlamları da yüklenmiştir.
4. **Ağuj / ağuz:** DLT’de (1992, I: 55,146) “ağuj / ağuz (اغز/اغز)”: “inek veya koyun doğurduktan sonra ilk gelen süt, ağız”. Eserde kelime ile

İlgili örnek kullanım şu şekilde verilmiştir: “Ağuzluğ er (اغز لوع ار)”: “ağuzu olan adam, ilk sütü bulunan kişi.” Kâşgarlı Mahmud, bu kelimenin “j” ve “z” harflerinden her ikisiyle de okunup, yazılabildiğini ifade etmiştir. Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 59-60), XIII-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “ağuz (اغوز/اغز)”: “doğuran hayvanın ilk sütü” anlamında geçmektedir. Büyük ve kadim Türk boylarının başında gelen Oğuzlara isim olan “Oğuz” kelimesinin de “ilk süt” anlamı taşıdığına dair bazı yerli ve yabancı dilbilimcilerin veya tarihçilerin yorumlarıyla karşılaşıyoruz (Sümer 1992: 13). Kastamonu’da “inek veya koyunun doğum yapmasından sonra ilk gelen sütüne “ağuz / avuz” denmektedir. Telaffuzda “ğ” ve “v” harfleri birbirinin yerine kullanılabilir. Yani bu kelime Kastamonu ağzında hem “ağuz” ve hem de “avuz” şekilleriyle söylenegelmektedir. Kastamonu yöresinde “ağuz”un şifalı olduğuna inanılır ve hayvanın doğum yapmasından sonra elde edilen koyu, sarımsı renkteki bu “pıhtılaşmış süt” sofrada hemencecik tüketilir. Özellikle çocukların ve hastaların yemesi sağlanır. “Ağuz”un üstüne toz şeker serpilerek tüketilmesi yaygındır. Ancak şehirleşmeyle birlikte kırsal kesim dışında yaşayan Kastamonu halkı bu ürünü tüketmeyi bırakmış/ bırakmak zorunda kalmıştır. Yeni nesil çocukların büyük bir kısmı belki de bu ismi hiç duymamışlar ve “ağuz” denilen bu ilginç ürünü hiç görmemişlerdir. Derleme Sözlüğü’ne bakıldığında bu kelimenin “ağuz / avuz / ağız” telaffuzlarıyla Anadolu’nun muhtelif yörelerinde kullanıldığına şahit olunuyor.

5. **Axtarmak / agtarmak:** DLT’de (1992, I: 219,516; II: 74) “axtarmak / agtarmak (اخترماق)”: “bir şeyi çevirmek, devirmek, yere sermek, yenmek, sürmek.” Kâşgarlı Mahmud’a göre bu kelime geçen (خ) harfi (غ) harfinden çevrilmiştir. Bu durumda kelimenin orijinali *ağtarmak* olacaktır. DLT’de geçen örnek metin: “er taşığ axtardı” yani “adam taşı aktardı, çevirdi”. Bir şeyi çeviren her nesne için de böyle söylenirmiş. Mesela “ol yer axtardı” yani “adam, yeri / araziye sürdü” denilir. Bu durumda toprak, bir yandan bir yana pulluk ile çevrilmiş olmaktadır. Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 75-78), XIII-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “ahtarmak / aktarmak / akdarmak (/ اقدرماق) (اخترماق/اقتارماق)”: “yere sermek, bir yerden düşürmek, yenmek, alt etmek, devirmek, yıkmak, boşaltmak, altını üstüne getirmek...” anlamlarında geçmektedir. Kastamonu ağzında “ahtarmak / aktarmak” fiili, “toprağı bir yandan bir yana aktarmak, devirmek, altını üstüne getirmek, araziye pulluk ile sürmek, tarlayı iki defa sürmek, ters yüz etmek; harmanda altta kalan samanı üste çıkarmak, suyu veya her hangi bir nesneyi bir yerden bir yere nakletmek” anlamlarında kullanılıyor. Örnek: “tarlayı iki kere aktardım” yani “tarlayı iki defa sürdüm”; “yarımınan (yarım ile), bi göz dolusu buğdayı, öbür göze akdardım” yani “Yarım adı verilen buğday ölçme kabı ile ambarın bir bölmesindeki buğdayı, diğer bölmeye naklettim” denilmek istenmiştir. Yine Kastamonu’da arazinin traktör ve pulluk ile sürülmesi işleminde

“aktarma” tabiri özel bir anlam için kullanıla gelmiştir. Örnek: “- Hasan Ağa nerden geliyosun? - Aktarmadan geliyon.” Burada Hasan Ağa, “aktarma” yani çift sürme işini yaptığını söylemektedir. Karşı taraf ise burada ne kastedildiğini bilir. “Aktarmak” fiili Anadolu ağızlarında daha çok “ahtarmak” telaffuzuyla söylenmekte olup, benzer anlamlar içermektedir.

6. **Alarmak, alartmak:** DLT’de (1992, I: 179; III: 428 “alarmak, alartmak (الرماق / الرتماق): “kızarmak, kamaşmak (göz), belertmek (gözü), yan bakmak.” Örnek cümleler: “talka alardı” yani “koruk kızardı”; “Ol, anğar közin alarttı” yani “O, ona gözünü belertti”. Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 87), XIV-XVI. yüzyıllara ait eserlerde “alardu bakmak, alaru alaru bakmak” tabirleri kayda geçirilmiştir. Burada dikkatli veya sert bakmak anlamlarında kullanım söz konusu olmuştur. Kastamonu ağızında “alarmak” fiili “kızarmak, ala renkli olmak” anlamında kullanılmaktadır. Mesela bir meyvenin alarması (kızarması). Yine yörede “alartmak” fiili de, yaygın kullanımı olmamakla birlikte mevcut imiş, ancak günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur. Cümlede kullanım örneği: “Beni görünce gözlerini alarttı” yani “beni görür görmez, gözlerini açarak ters ters baktı.”
7. **Aldamak:** DLT’de (1992, I: 273,472) “aldamak (الداماق): “aldatmak, yanıltmak.” Örnek cümle: “Ol, yağını aldadı” yani “O, düşmanı aldattı.” Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 93-97), XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “aldamak” fiili, “aldatmak, kandırmak, oyun etmek” manalarında kullanılmıştır. Bu fiil, XIV. yüzyıl sonlarında Kastamonu muhitinde Candaroğlu İsfendiyar Bey’in isteğiyle yazılmış *Cevahiru'l-asdaf* isimli satır-arası Türkçe tefsirde yukarıdaki anlama uygun şekilde geçmektedir: “... ve aldamazlar, illâ nefislerini aldarlar.” Kastamonu ağızında “aldamak” fiili, DLT ve Tarama Sözlüğü’ne alınmış birçok eserde geçtiği şekliyle kullanım bulmuştur. Örnek: “işte adamı böyle aldadula” yani “işte adamı böyle aldatırlar”; “zabâleyin bi uyandım, baktım şeytan aldemiş” yani “sabah uyandığımda ihtilam olduğumu fark ettim”. *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmada “aldamak” fiili listede görülemediği, eklenmesinde yarar vardır. Derleme Sözlüğü incelendiğinde “aldamak” telaffuzunun Anadolu ağızlarında yaygın olmadığı; Bolu-Rize arası Karadeniz hattında örneklerine rastlandığı tespit olunuyor.
8. **Aralamak:** DLT’de (1992, I: 308-309) “aralamak (ارالماق): “arasını bulmak, barıştırmak.” Örnek metin: “ol ikki kişi otra araladı” yani “o, iki kişiyi barıştırdı, ikisinin arasını buldu.” Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 183-184), XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “aralamak / aralanmak” fiilleri, “ayırıt etmek, ayırmak, araya zaman girmek” manalarında kullanılmıştır. Yine bazı eski Türkçe eserlerde “aralaşmak (أرالشمق)” fiili geçer ki, “ayrılmak, uzaklaşmak” manasını taşır. Kastamonu yöresi ağızında “aralamak” fiiliyle “iki kişiyi birbirinden uzaklaştırmak, kavgayı aralamak, araya girerek kavgayı

bitirmek” kastedilir ki bu kullanım Türkiye'nin çoğu yöresinde yaşatılmaktadır. “Aralaşmak/ aralaştırmak” fiillerine gelince, bu kelimeler Kastamonu yöresinde eski Türkçe metinlerde kullanıldığı tarzda bir mana (uzaklaşmak / uzaklaştırmak, gidermek, defetmek) ihtiva etmektedir. Örnek cümle kullanımları: “Goyunnarıñ hepsi oluğuñ başına toplandı, govuyon emmē aralaşmāyala” yani “Koyunların hepsi su içmek için oluğun başına toplandılar, kovmama rağmen gitmiyorlar (uzaklaşmıyorlar)”; “Gaç seetdü arkamdan geliya, o gada uğraşdım, aralaşduramadım” yani “uzun süredir peşimden geliyor, o kadar uğraştım ama yanımdan uzaklaştıramadım” denilmek istenmiştir. Derleme Sözlüğü'ne göre “aralamak” fiili Anadolu ağzlarında yaygın şekilde kullanımdadır. “Aralaşmak” fiilinin ise Anadolu genelinde daha az kullanım alanı bulduğu belli oluyor.

9. **Azıtmak:** DLT'de (1992, I: 208-209, II: 234) “azıtmak (ازتماق)”: “yoldan çıkarmak, şaşırtmak.” Örnek metin: “Ol, anğar yol azıttı” yani “O, ona yolunu şaşırttı.” Tarama Sözlüğü'ne göre (1996, I: 350-351), XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “azıtmak”: “kaybetmek, yolunu şaşırmak, azdırmak, yoldan çıkarmak” anlamlarını taşımaktadır. Ayrıca bir eserde “yaranın azıtması” yani “yaranın iyileştikten sonra yeniden nüksetmesi” ifadesi de geçmektedir. Kastamonu yöresi ağzında “azıtmak” fiili, “yoldan çıkmak, hareketlerinde kontrolü kaybetmek” manalarına kullanılır. Bu kullanım, Türkiye genelinde yaygındır. Yaranın azıtması tabiri de Kastamonu ağzında görülür. Ayrıca Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinde “azıtmak” fiiline “başboş bırakmak, şaşırtıp ortada bırakmak, baştan savmak” gibi anlamlar yüklenmiştir (KYSV 2011: 38). İlaveten Kastamonu yöresinde “azıştırmak” diye bir fiil daha mevcut olup, “tartışmayı kavgaya dönüştürmek, durduk yere işi büyütme, alevlendirmek” gibi manalar taşımaktadır. Örnek cümle: “Şunnara bi şey de Ehmed Ağa, şindi işi azuşduracakla” yani “Ahmet Ağa şu tartışan, ağız dalaşı eden kişileri uyar, yoksa işi azıştıracaklar, iş büyüüp kavgaya dönüşecek” denilmektedir. “Azıştırmak” fiilinin, ne DLT'de ne de Tarama Sözlüğü'ne alınmış eski Türkçe eserlerde bu manada kullanıldığına dair bir kayda rast gelinemedi. Ayrıca “azıştırmak” fiilinin, Kastamonu hariç Derleme Sözlüğü'nde yer bulmaması da ilginç bir durumdur.

10. **Bayā:** DLT'de (1992, I: 37) “bayā (بیا)”: “az önce.” Örnek metin: “baya ok geldim” yani “az önce geldim.” Tarama Sözlüğü'ne göre (1996, I: 462-465), XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “baya” veya “bayak (بيق/بياق/بایاق)” biçimlerinde geçer ki, “demin, az evvel, geçen zaman” anlamlarını ihtiva eder. Bu kelime Kastamonu yöresinde özellikle merkez ilçede “bayā” veya “bayağ” şeklinde telaffuz edilir ve “epey önce” manası taşır. Örnek cümle: “Hasan'ı soruyosañ (soruyorsan), o geleli bayā oldu.” Yani burada “bayā” ifadesine “epey, bir müddet” manası yüklenmiştir. Tosya ilçesinden bir derlemeye göre bu yörede “bayak” tabiri mevcut olup “demin, az önce, şimdi”

anlamları taşıdığı tespit olunmuştur (KYSV 2011: 47). *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmada listede “bayak” kelimesi alınmakla birlikte “bayā” tabirine rastlanmamıştır, listeye eklenmesi gerekir. Derleme Sözlüğü’ne göre Anadolu ağızlarında “bayā” tabirinin çok çeşitli anlamlarıyla karşılaşılır. “Bayak” ise “demin, az önce” manalarında kullanılmıştır.

11. Bekitmek: DLT’de (1992, II: 309) “bekitmek (بكتماك)”: “sağlamlaştırmak, pekiştirmek.” Örnek metin: “Ol, işiğ bekitti ” yani “O, işi sağlamlaştırdı.” Kâşgarlı Mahmud’a göre bu kelimenin aslı, düğümü sıkıştırmaktan gelmektedir. Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, V: 3184), XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “bekitmek / pekitmek” biçimlerinde geçer ve “sağlamlaştırmak, tahkim etmek, sıkıca bağlamak, te’kid etmek” anlamlarını taşır. Bu kelimenin “pek etmek” tabirinden geldiği anlaşıyor. Kastamonu ağzında “beketmek / bekitmek” şekillerinde kullanımı olan bu kelime, yerine göre “sağlamlaştırmak, pekiştirmek, sıkıştırmak, sertleştirmek, katılaştırmak, temizlemek, ayıklamak, kapatmak, örtmek, tıkamak” gibi zengin anlamlar ihtiva etmektedir (KYSV 2011: 47). Kastamonu yöresinde “bekitmek” fiilinin DLT ile Tarama Sözlüğü’ne alınmış Türkçe eserlerde fazla yer bulmayan, ilgi çekici bir anlamı ise “vurmak, çarpmak (tokat, yumruk vb.), dövmek” şeklinde tespit olunmaktadır. Örnek cümle: “Oğlana zopayı bi bekitdim, nereye kaçacağını şaşudu” yani “çocuğa öyle bir sopa vurdum ki, ne yapacağını, nereye kaçacağını şaşırdı / bilemedi.” Derleme Sözlüğü’ne göre Anadolu’da “bekitmek” fiilinin “vurmak” anlamında kullanıldığı sınırlı sayıda yöre (Kastamonu, Amasya, Giresun, İçel) vardır.

12. Belemek: DLT’de (1992, III: 270) “belemek / bilemek (بلاماك)”: “çocuğu beşiğe yatırmak, (bir şey) bulaştırmak.” Örnek metin: “Ol, kencin bile di” yani “O, çocuğu beşiğe bağladı / beledi.” Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 488), XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “belemek / bilemek” fiili her iki telaffuzda da geçer ve “çocuğu beşiğe kundaklamak / yatırmak” anlamlarını ihtiva eder. Kastamonu ağzında “belemek” şeklinde geçen bu kelimenin, yukarıda gösterilen her iki anlamın aynıyla kullanımı sürmektedir. Cümlede kullanımına örnek: “Uşağın uykusu geldi, beşiğe beleyelim (yatıralım / kundaklayalım.” Diğer anlamda kullanımına örnek: “Üstüm başım una belendi” yani “üstüme fazlasıyla un bulaştı.” Derleme Sözlüğü’ne bakarsak “belemek” fiili Anadolu ağızlarında bahsi geçen anlamlarda yaygınlık arz etmektedir.

13. Beliñlemek: DLT’de (1992, III: 409) “beliñlemek (بلنكلامك)”: “korkuyla aniden uykudan sıçramak, hayvanın aniden ürküp, sıçraması.” Örnek metin: “er, beliñledi” yani “adam, korkuyla uykusundan sıçradı.” Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 492-495), XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “beliñlemek” fiili (بالكلمك/بلنكلامك) şekillerinde farklı imlalarla yazılmıştır. Bu kelime, “korku ile

birden sıçramak, irkilmek” manalarını taşımaktadır. Kastamonu yöresi ağzında “beliñlemek” fiili daha çok “beñildemek /beñirdemek” imlalarıyla söylenmekte olup, bu kelimenin “insanın bir gürlütü veya korkudan dolayı aniden uykusundan ya da yerinden sıçraması, irkilmesi”, eğer hayvan kastediliyorsa “ürkmesi” anlamları bulunmaktadır. “Beñildetmek” ise “korkutmak, ürkütme” manasına gelir. Cümlede kullanımına örnek: “Ayuyu beñildet, seyrine bak; gurdu beñildet, kefenini al” yani “hiçbir şeyden habersiz dolaşan bir ayıyı aniden ürkütürsen, ayı korkup kaçır, ne yapacağını bilemez; ancak aynı şeyi bir kurda yaparsan, o sana saldırır ve ölümüne neden olabilir.” Derleme Sözlüğü’ne baktığımızda Anadolu ağzlarında hem “beliñlemek” ve hem de “beñildemek” imlalarının kullanımda olduğunu görüyoruz.

- 14. Bıldır:** DLT’de (1992, I: 456) “bıldır (بیلدر)”: “geçen yıl” yani geçmiş bitmiş olan bir önceki yıl. Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 538-539), XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde “bıldır” (بیلدر /بولدر /بیلدیر) biçimlerinde geçer ve “geçen yıl” anlamı taşır. Kastamonu yöresi ağzında bu kelime “bıldır” telaffuz ve imlasıyla yaşamakta olup, “geçen bir yıllık dilim” anlamını taşır. Cümlede kullanım örneği: “bıldır da ıccak olduydu emmē, bu sene daha da fazla ellēlem” yani “geçen yıl da sıcak olmuştu ama bu sene sanki daha fazla gibi.” Derleme Sözlüğü’ne bakıldığında “bıldır” kelimesinin anlamı ve imlasının hemen hemen tüm yörelerde aynı olduğu görülmektedir.
- 15. Boğ:** DLT’de (1992, II: 133, 341; III: 127) “boğ (بوغ /بوغ)”: “boğ, bohça, eşya konan heybe.” Örnek metin: “anğar boğ bağlattım” yani “ona, boğ / bohça bağlattım.” Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 627), XIV-XVI. yüzyıllara ait birkaç eserde “boğ” (بوغ) biçiminde ve aynı anlamda geçer. Bu kelime, Kastamonu ağzında “poğ” olarak telaffuz edilir ve “içine azık, gıda maddeleri konulan, dört ucundan yukarı kaldırılıp üst noktada birleştirilip bağlanan bohça, mendil” anlamlarını taşır. Yine Kastamonu yöresinde “poğlamak” fiiliyle “bohçalamak” kastedilir. Cümlede kullanım örneği: “poğu gideyken bu ağaca asdıydım, şimdi bakıyon, göremēyon” yani “giderken bohçamı astığım ağaca şimdi bakıyorum, yerinde yok.” Ayrıca birkaç köyde “poğ”un, “başörtüsü” anlamında kullanıldığına dair derleme kayıtları mevcuttur (KYSV 2011: 370). Kastamonu yöresinde “bohça” veya “poğ” anlamına gelen bir diğer kelime ise “çıkı / çıkın”dır. İçine genellikle azık konulur. Derleme Sözlüğü’ne göre “boğ / poğ”, Anadolu ağzlarında daha çok “bohça, büyük mendil, başörtüsü, hediye” gibi anlamları barındırmaktadır. “Bohça” kelimesinin “boğ”dan türetilmiş olan “boğçe” (küçük boğ) tabirinden geldiğini de burada belirtmekte yarar vardır.
- 16. Buturgak:** DLT’de (1992, I: 502) “buturgak (بترغاق)”: “pıtrak, fıstık biçiminde çengelli diken, elbiseye ve başka şeylere takılır.” Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 722), XVI. yüzyıla ait iki- üç eserde “butrak” (بوترق /بوتراق) biçimlerinde geçer ve “üç köşeli diken” ya da

“bu dikene benzer bir savaş aleti” olarak tarif olunur. Kastamonu ağzında “bıtrak” şeklinde telaffuz edilen bu kelime, dikenli yabancı bir ot cinsinin yani tohumlu bir bitkinin adıdır. Cümlede kullanım örneği: “gırdan gelince çoraplarımdaki bıtrakları ayıtlamaya iyi geliyon.” Görüldüğü üzere DLT’de geçen “buturgak” yani “buturak” imlasına çok yakın bir telaffuz biçimi Kastamonu yöresinde yaşatılmaktadır. Derleme Sözlüğü incelendiğinde bu bitkinin Anadolu’da çoğu yörede “bıtrak, pıtrak, bıtrak, pıtrak” imlalarıyla telaffuz edilmekte olduğu görülüyor.

- 17. Buzağı, buzağılamak:** DLT’de (1992, III: 91) “buzağı, buzağılamak (بزاغولاماق)” yani “ineğin yavrusu olan buzağı; ineğin buzağı yavrusu doğurması.” Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 733, 734), XIV-XVI. yüzyıllara ait eserlerde “buzağı / buzağı, buzalamak, buzalamak” biçimlerinde geçer. Kastamonu ağzında “buzağı” kelimesi “buzaa / buzağ / bızā / bızaa” gibi telaffuzlarla söylenir. “Buzağılamak” fiili ise “buzlamak/ bızlamak” şekline dönüşmüştür ve hayvanın doğurması anlamı taşır. Ayrıca buzağı “biçi” ya da “gel biçi biçi” diye çağrılır. Buzağılamak üzere olan inek, “bızlacı inek” şeklinde tarif olunur. Cümlede kullanımı: “Bızlacı / buzalacı/ buzlacı ineği suya salmaylım; bızlaması yakın, buzda yürüyemez.” Derleme Sözlüğü incelendiğinde, Anadolu’da bazı yörelerde “buzlamak” fiiliyle ineğin doğurması kastedilirken, “bızlamak” kelimesinin “yavrulmak” dışında “işemek, sıkışmak” gibi başka anlamlarının da olduğu dikkati çekiyor.

“Buzağı” sözcüğünün ve “buzağılamak” fiilinin Türkiye Türkçesinde de doğal olarak kullanımı mevcuttur. Ancak Kastamonu ağzındaki kullanımındaki telaffuz farklılığı ayrıca incelemeye değerdir. Dil bilimcilerimiz, bu telaffuz biçimi ile Kıpçak Türkçesi arasında bir münasebet olup olmadığı üzerine kıymetli değerlendirmeler yapabilirler.

- 18. Bükdelemek:** DLT’de (1992, III: 352) “bükdelemek / bükdelemek (بكدالاماك)”: “hançerlemek”. Örnek metin: “Ol, anı bükdeledi” yani “O, onu hançerledi.” Tarama Sözlüğü’ne dâhil edilmiş eserlerde “bükdelemek” fiiline tesadüf edilememiştir. Kastamonu’da “bükdelemek / büktelemek” imlalarıyla bu fiil kullanılmakla birlikte anlam farklılığı oluşmuştur. Bu kelimeye “bir iş veya sorumluluktan kaçmak, kurtulmak istemek, kaçamaklı davranmak, atlatmak” anlamları yüklenmiştir. Cümlede kullanımı: “iki yaña bükdeleyip durma, yapacaysaň yap şu işi...” yani “işten kaçmaya çalışma, beni atlatmaya kalkma, yapacaksan yap artık şu işi.” Derleme Sözlüğü’ne göre Anadolu’nun değişik yörelerinde de bu kelime “bükdelemek / büktelemek” şeklinde kullanılmakta ve yukarıda bahsedilen anlamların yanında başka anlamlar da ihtiva etmektedir.

- 19. Bükünmek:** DLT’de (1992, II: 239) “bükünmek (بكدنمك)”: “toplanmak, bükünmek, kıvrılmak, birikmek.” Örnek metin: “nesne bükündü” yani “kıvrıldı, büküldü”; “su bükündü” yani “su toplandı,

birikti”; “sü bükündü” yani “asker toplandı.” Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, I: 739-740), XIV-XVI. yüzyıllara ait birkaç eserde “büklün, büklüm, büklümek, büklütmek” şekillerinde, benzer anlamlar içeren kelimeler geçmektedir. Kastamonu ağzında “büklünmek” fiilinin doğrudan kullanıldığına dair bir tespitimiz olamasa da yörede “büklüm” kelimesi ile “büklün büklün olmak / büklüm büklüm olmak” deyimini “toplanmak, kıvrılmak, eğilmek, ikiye katlanmak” anlamlarına işaret etmektedir. Örnekler: “su hortumu büklüm büklüm olmuş”; “ağacın altından iki büklüm zor geçdim”; “gayanın altında iki büklüm olmuş bi yılan va.” Bu son iki örnekte daha çok bir şeyin ikiye katlanması, eğilmesi kastedilmiştir. Diğer yandan Kastamonu ağzında bazı köylerde “bökün / böküm / bükün / büküm” kelimesi de varlığını korumuştur ki “kat, miktar olarak iki misli” anlamı taşır. Örnek: “Benim yürüdüğüm yol, seniñkine iki büküm oluya” yani “ben senin iki katın kadar yol yürümüşüm.” Derleme Sözlüğü incelendiğinde Kastamonu ağzındaki bu örneklere nadiren rastlandığı görülmektedir. Ayrıca *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmaya “büküm”, “bükün”, “büklüm” kelimelerinin eklenmesinde yarar vardır.

20. Çapmak, çapınmak: DLT’de (1992, II: 3,149) “çapmak, çapınmak (چبماق / چبماق)”: “yüzmek, sıvamak, vurmak, kamçılılamak.” Örnek metin: “er, suwda çaptı / çapındı” yani “adam, suda yüzdü” ve “er, atın çapındı” yani “adam, atını kamçılıladı.” Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, II: 825-828), XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde bu kelime “çapmak, çapınmak” (چاپماق / چاپماق) biçimlerinde geçer ve “yağma etmek, saldırmak, hücum etmek, hızlı hareket etmek, koşmak, süratle koşmak” anlamlarını ihtiva eder. Kastamonu ağzında “çapmak, çapınmak, çaptırmak” fiilleri yaygın kullanım özelliğini kaybetmekle birlikte bunlar, halen kırsal kesimde orta yaş ve üzeri halkın bildiği ve bir nebze de olsa kullandığı kelimelerdir. Söz konusu kelimeler, yöre ağzında “koşmak, hareket etmek, bir uğraş içinde olmak, koşuşturmak, hızla yürümek, hayvanı koşturmak” anlamlarını taşımaktadır. Cümlede kullanımı: “ne yapsın, iş yapacak kimse olmayınca iki yaña çapıp / çapınıp duruya garibim”; “iki yaña ne çapıp duruyoñ / duruyosuñ, otusaña yeriñe!”; “çocuğuken aşā çayırdā eşekleri ne çapduruduk emmē.” Yine yörede “çapa çapa gitmek” (koşarak gitmek), “atılmış yün gibi çapınıp durmak” gibi deyimlerde de “çapmak” ve “çapınmak” eylemlerinin kullanımına şahit oluyoruz. *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmada “çapmak” fiili listeye alınmakla birlikte “çapınmak” kelimesi görülememiştir, eklenmesinde yarar vardır. Derleme Sözlüğü incelendiğinde Düzce yöresi hariç, “çapınmak” kelimesiyle ilgili bir kayda tesadüf edilememiştir. Ancak “çapmak” fiiliyle ilgili Anadolu’da çoğu yöreden örnekler bulunabiliyor.

21. Çepiş: DLT’de (1992, I: 368) “çebiş (چبش)”: “altı aylık keçi yavrusu.” Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, II: 845), XIV-XVI. yüzyıllara ait az sayıdaki Türkçe eserde “çebiş / çepiş” (چبش / چبش) biçimlerinde geçer

ve “yaşını doldurmuş erkek keçi olarak tarif olunur. Kastamonu ağzında ise daha çok “çebiş / çepiç / çibi” şekillerinde telaffuz edilen bu hayvan ismi, farklı ilçelerde ve köylerinde “keçi yavrusu, dişi keçi yavrusu, bir yaşındaki dişi oğlak, bir yaşındaki keçi yavrusu, yaşlı keçi” gibi birbirinden biraz farklı anlamlar ihtiva etmektedir. Mesela Kastamonu ve yakın ilçelerindeki çoğu köyde “çibi” ismi, altı aylık keçi yavrusunu veya oğlağı tarif eder. Cümlede kullanımı: “Bizim gelin, çibileri çok seviyâ, gîrdan geleyken gucağında daşiyâ” yani “bizim gelin çibileri çok seviyor, kırdan gelirken onları kucağında taşıyor.” Derleme Sözlüğü’nde “çebiç / çebiş / çepiç / çepiş” telaffuzlarının hepsine rastlanmaktadır. Anadolu’nun muhtelif yörelerinde bu kelimelerle umumiyetle “keçi yavrusu, bir yaşındaki keçi” kastedilmektedir. “Çibi” tabirinin ise sadece Kastamonu yöresinde kullanıldığı görülüyor.

- 22. Çıbık:** DLT’de (1992, I: 318; III: 337) “çıbık (جبق)”: “çubuk, ince ve yaş dal.” Bu kelimedden “çıp” kelimesi kısaltılmıştır. O da aynı anlama gelir. Divan’da ayrıca “çıbıklamak” fiili de geçer ki ince sopa ile vurmaktır. Tarama Sözlüğü’ne göre (1996, II: 885), XIV-XV. yüzyıllara ait iki Türkçe eserde “çıbık / çibuk ” (جبق / چیبوق) biçimlerinde geçer ve “ince / ince sopa” manaları taşır. Kastamonu yöresi ağzında bu kelime DLT’de nasıl geçiyorsa aynen o şekilde yani “çıbık” imlasiyla söylenir ve “ince yaş dal, ince sopa” anlamlarına gelir. Bunun yanında ince olan demir parçalarına da “çıbık” denir. Cümlede kullanımı: “eliñdeki çıbığı sağa sola soğurup (savurup) durma, biriniñ gözüne gelecek.” Ayrıca yöre ağzında ince, zayıf gençleri tarif etmek için “çıbık gibi delikanlı” deyimini kullanılır. Bu manada “çıbık gibi” ifadesinin *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmada söz dağarcığı listesine eklenmesi gerekir. Derleme Sözlüğü’ne bakıldığında söz konusu kelimenin “çıbık / çubuk” imlalarıyla Anadolu’nun değişik yörelerinde kullanıldığına şahit olunuyor.
- 23. Çıkmak / Çığmak:** DLT’de (1992, III: 183-184) “çıkmak (جبقماق)”: “nemlenmek.” Örnek metin: “ton çıktı (çığdı)” yani “elbise nemlendi.” Tarama Sözlüğü’nde bu kelimeye rastlanamamıştır. Kastamonu yöresi ağzında “çıkmak” fiili “cığalmak / çığalmak” imlalarıyla söylenir. “Nemlenmek, nem kapmış olmak, rutubete maruz kalmak, ıslanmak, sulanmak, bir nesnenin nemden dolayı üzerinde ter damlacıklarının oluşması” manaları kastedilir. Divan’da “kaf” harfi ile imla edilmişken, Kastamonu’da “gayın” harfine dönüştüğü anlaşılıyor. Cümlede kullanımı: “İsmayıl, yaş ağacıñ üstüne naylon örtmüşsün, bak çığalmış” yani “İsmail, henüz yeni kesilmiş, yaş bir ağacın üstünü hava almayacak şekilde naylon branda ile kapatmışsın, bu yüzden nem kapmış.” *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmada “cığalmak” kelimesi listeye alınmakla birlikte “çığalmak” telaffuz biçiminin de eklenmesinde fayda vardır. “Çığmak” tabiri, Derleme Sözlüğü’ne az sayıdaki yöreden derlenerek eklenmiş görünüyor. “Cığalmak” imlasi

sadece Kastamonu yöresinden eklenmişken, “çığalmak” ise hiçbir yöreden derlenmemiştir. Bu nedenle Türk Dil Kurumu'nun sitesinde hizmete açık olan Derleme Sözlüğü havuzuna bu kelimenin de Kastamonu yöresinden tespit edilmiş olarak eklenmesi iyi olacaktır.

- 24. Çi(y):** DLT'de (1992, III: 207) “Çiy (چي)”: “toprakta oluşan yaşlık.” Örnek metin: “çi yer” yani “yaş yer.” Tarama Sözlüğü'nde “çi” ya da “çiy” şeklinde ve yukarıda verilen anlamı taşıyan bir kelimeye rastlanmadı. Kastamonu yöresi ağzında “çiy” tabirinin kullanıldığı görülüyor. Bu kelime, DLT'deki anlamına yakın bir şekilde “hava açıkken ve akşam / gece serinliği başladığında toprak üzerine düşen ıslaklık (su tanecikleri / şebnem” anlamı taşır. Cümlede kullanımı: “Bögece hava açık olacak, aşamdan çiy düşer” yani “Bu gece hava açık olacak, büyük ihtimal akşamdan çiy düşer.” *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmada, bahsi geçen anlamı verecek “çiy” şeklinde bir kelime listeye alınmamıştır, bunun eklenmesinde fayda vardır. Türk Dil Kurumu'nun internet sitesine yüklenmiş olan Derleme Sözlüğü'ne bakıldığında, Anadolu'nun muhtelif yörelerinden “çiy” imlasıyla yukarıdaki anlamı taşıyacak bir kelimenin listeye alınmadığı, ancak “çiğ” imlasının mevcut olduğu görülüyor.

- 25. Çil, çilemek:** DLT'de (1992, I: 336; III: 134, 271) “çil (چيل / چل)”: “döğmek yüzünden vücutta kalan dayak izi, bere, çirkinlik, çil”; “çilemek”: “ıslatmak, yaşartmak.” Tarama Sözlüğü'nde (1996, II: 919, 920, 926) birkaç Türkçe eserde sadece “çil at, çil aygır” gibi tabirlerde “çil” kelimesine atıfta bulunulmuş ve “leke, benek, iz” anlamları ifade edilmiştir. Ayrıca “yağmur serpiştirmek” anlamında “çilemek, çise, çisek, çisenti” tabirleri geçmektedir. Kastamonu yöresi ağzında ise “çil, çilli” (lekeli, benekli, yeşile çalan mavi göz rengi, yüzdeki lekeler, topraktan yeni çıkan bitki), “çil atmak”, “çil çil olmak” (lekelenmek, beneklenmek), “çilemek” (yağmur çiselemek-İnebolu), “çilenti” (hafif ve ince yağın yağmur), “çilermek” (lekelenmek, benek benek olmak, küflenmek), “çillenmek (çimlenmek, yeşermek, ekmek vs. küflenmesi)”, “tise” (çise ile ilgili), “tiselemek” (çiselemek), “tiselti, tisilti” (çiselti; yağmur damlası, hafif hafif yağmur atıştırmak,), “çiseme” (ince yağmur) gibi tabirler mevcut olup, bunlar yer yer kullanılmaya devam etmektedir. Bunların DLT'de geçen “çil” ve “çilemek” kelimeleriyle yani özellikle lekelenmek ve ıslaklık, yaşarmak eylemleriyle münasebeti olduğu görülüyor. Ayrıca aşağıda geçecek olan “çişemek” yani çocuğun çişini yapması eyleminden de “çise” ve “çiselemek” tabirleri türemiş olabilir. Çünkü Kâşgarlı Mahmud, bu kelimelerin sadece küçükleri kapsadığını ifade etmektedir. Yani yaşlık, ıslaklıkta azlık söz konusudur. *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmada “çil”, “çil atmak”, “çil çil olmak” “tisilti” ve “tiselti” gibi kelimelerin de listeye alınması uygun olacaktır.

- 26. Çişemek, çişetmek:** DLT'de (1992, II: 307; III: 267) “çişemek, çişetmek (چشماک / چشتماک)”: “çocuğun çişini yapması, çocuğa çişini

yaptırmak.” Örnek metin: “oğlan çışedi” yani “çocuk çış etti”; “uragut, kencin çışetti” yani “kadın, çocuğu çışetti.” Tarama Sözlüğü’nde “çışmek” ve “çışdirmek” eylemleri geçmekle birlikte bunlar “çözmek, çözdürmek” anlamları taşımaktadır. Kastamonu ağzında “çışetmek” fiili aynen kullanılmakta olup, bununla çocuğun çış yapması, çocuğa çış yaptırmak işlemi kastedilir. Cümlede kullanımı: “Az evvel oğlanı çışetmeye götüdüm.” Kastamonu yöresinde bu ifadenin bir benzeri olarak ayrıca küçük çocuklar için “çış tutmak” ifadesi de kullanılır. *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmada “çışetmek” ve “çış tutmak” kelimelerinin de listeye alınması uygun olacaktır. Derleme Sözlüğü tarandığında orada da bu iki tabirin geçmediği fark edilmiştir.

- 27. Çokramak, çokratmak:** DLT’de (1992, II: 333-334; III: 280) “çokramak, çokratmak (جقراماق / جقرتاماق)”: “pınarda veya tencerede suyun kaynaması, tencere gibi bir kaptaki bir şey kaynatmak.” Örnek metin: “mıngar çokradı” yani “pınarın suyu kaynadı / fokurdadı”; “ol, aşık çokratı” yani “o, yemeği kaynatı.” Tarama Sözlüğü’ne alınmış XV-XVI. yüzyıllara ait birkaç Türkçe eserde (1996, II: 938-939) “çokramak, çokraşmak” (جقراماق / جقرشماق) fiili geçer ve “kaynamak, fokurdamak, kaynaşmak” anlamlarını ihtiva eder. Kastamonu yöresi ağzında “çokramak” kelimesi “kaynamak, kabarmak” manasına eskiden beri kullanılmakla birlikte, bu kelime “hokramak” şeklinde telaffuz edilir. Yani “ç” harfi geçmişte bir zamanlarda “h” harfine dönüşmüştür. “Hokramak” fiili, Kastamonu’da “tencerenin veya bir kabın içindeki koyumsu nesnenin kaynamasını, daha doğrusu kabarmasını ifadede tercih edilir. Diğer bir ifade ile bir leğen, hamur teknesi, tencere içindeki koyu şeylerin (hamur, tarhana için hazırlanmış yoğurt vb.) kabarak taşmasını ya da ekşiyerek üzerinde kabarcıklar oluşmasını anlatmada kullanılır. Pınarın suyunun kaynamasını söylemek için de “çokramak” yani “hokramak” fiili kullanılır. Bunun yanında Kastamonu yöresinde, mesela merkez kazası köylerinde tencerede kaynayan eğer sulu bir şeyse “kaynadı” ifadesine başvurulur. “Çokramak / hokramak” fiilinin cümlede kullanımı: “aşam yuğurduğum hamur, teknede duruyā; hokramışdu, gidip bi bakıyım” (Akşamdan yuğurduğum / hazırladığım hamur, ağaç leğende bekliyor, büyük ihtimal kabarmıştır, gidip bir kontrol edeyim). Taşköprü ilçesinde bulgurun kaynatılmasıyla elde edilen bir yemek çeşidine “çokratma” denildiği tespit olunmuştur (KYSV 2011: 108). Dolayısıyla DLT’de geçen bu kelimenin aynısı, “ç- h” dönüşümü bir kenara bırakılırsa, Kastamonu yöresinde eski zamanlardan beri kullanıla gelmiştir. Yine ilgili yörede “hokurdamak” fiili de “kaynamak” manasıyla kullanımdadır. Kastamonu yöresi halk ağzında büyükbaş hayvanların (sığırların) sırtında çıkan ceviz büyüklüğündeki iltihaplı çibanlara veya onun içindeki kurtçuklara da “hokra” denilir ki, zannımca bu kelime “çokra”dan bozma olmalıdır. Bu çerçevede “hokramak” fiili “yaranın azması” anlamı da taşır. Yine bağ, bahçe ve tarlalarda köstebeğin yerin altından tünel kazarak arazi

üzerine doğru toprağı kabartmasını ifade için de “hokratmak” tabirinin söylendiğine bizzat şahit olmuşumdur.

Yörede halk ağzında sayısı pek de az olmayan bazı kelimelerde f > h dönüşümünü görebiliyoruz: “fokurdamak > hokurdamak” (suyun ses çıkararak kaynaması), “fırtına > hurtuna”, “fırsat > hursat”, “fiçi > huçu”, “fırın > hurun”, “fırıldak > hurulduk” vb. Söz konusu bu kelimelerde mevzu bahis dönüşüme ek olarak “ı” harflerinin de “u”ya dönüşümü yaygın bir kural olmuştur. Hatta “tasa” kelimesi “husa” ve bazı köylerde “vurmak” kelimesi “hurmak” veya “furmak” biçimine dönüşmüştür. Derleme Sözlüğü’nde Anadolu ağızlarında kullanılan “çokramak”, “hokra” ve “hokramak” tabirleriyle ilgili çok az tespit yer bulabilmiştir.

- 28. Eğin:** DLT’de (1992, I: 77, 110) “eğın (اكن)”: “sırt, eğin.” Bu kelime Tarama Sözlüğü’ne alınmış pek çok Türkçe eserde (1996, III: 1390-1394) “eğın / eyin ” (اكن) biçimlerinde geçer. Kastamonu ağzında “eğın / eyin” olarak telaffuz edilen bu tanım, “üste giyilen kıyafet, üst baş, elbise, iç çamaşırı” manalarını taşır ve “eğın baş” şeklinde ikili kelime olarak da kullanılır. Cümlede kullanımı: “adamıñ, eynine başına bi şey alacak parası yok.” Tosya ve Daday gibi yörelerde “eğil” ve “eğın” kelimeleri tıpkı DLT’de olduğu gibi “sırt, arka” anlamına gelmektedir. Yine bazı köylerde “eyin”, vücut, beden manalarını da ihtiva etmektedir.
- 29. Elilik:** DLT’de (1992, I: 153) “eliklik (الكلك)”: “eldiven, elcik.” Bu kelime Tarama Sözlüğü’ne alınmış Türkçe eserlerde (1996, III: 1443-1444) “ellik” (الكلك) biçiminde geçer ve eldiven manasına gelir. Kastamonu halk ağzında bugün bütün Türkiye genelinde kullanımı yaygın ve kabul görmüş olan “eldiven” kelimesi yerine “ellik” tabiri revaçta idi. Özellikle kırsal alanlarda eskiler, eldiven kelimesini kullanmazlardı. Günümüzde ise köylerde orta yaş ve üzeri “ellik” tabirini henüz unutmuş değildir. Kastamonu şehir kültürü dâhilinde ise bu kelime artık unutulmuştur. “Ellik”, köylerde daha çok kışın giyildiği için yünden imal edilirdi. Ancak 1980’ler sonrası sentetik ürünler çoğalınca bunlardan da örülmeye başlanmıştır. Elliğin, bazen sadece başparmak kısmı örülür, diğer dört parmağın uç kısımları açık bırakılırdı. Derleme Sözlüğü’nde “ellik”, Anadolu’nun muhtelif sahalarında kazandığı farklı anlamlarla yer bulmuştur.
- 30. Erinmek:** DLT’de (1992, I: 201) “erinmek (ارنماك)”: “üşenmek.” Örnek metin: “er, işga erindi ” yani “adam, işe erindi, yapmak için istek duymadı.” Tarama Sözlüğü’ne alınmış XIV-XVI. yüzyıllara ait Türkçe eserlerde (1996, III: 1499-1500) “erinmek” (ارنماك) biçiminde geçer ve “tembellik etmek, üşenmek gevşek davranmak” anlamlarını taşır. “Erincek” ise “üşengeç, tembel” demektir. Kastamonu yöresi ağzında “erinmek” tabiri, DLT’ye ve diğer eserlerdeki tanımlara uygun düşecek şekilde “üşenmek, tembellik etmek” anlamlarına gelmektedir. Kastamonu ağzındaki kullanımına örnek: “demitenden beyri (deminden beri) çayıñ keñerine on kere inip çıkdı, hiç erinmēya

da (erinmiyor da).” Erinmek sözcüğünün Türkiye Türkçesinde standart kullanımı mevcuttur.

- 31. Evin / ewin:** DLT’de (1992, I: 77,84) “evin / ewin (افن / اون)”: “tane”. Tarama Sözlüğü’ne alınmış XIV. yüzyıla ait Türkçe iki ayrı eserde (1996, III: 1572) “evin bağlamak” deyimini kayda geçirilmiş olup, “içlenmek, tane tutmak, tohumlanmak” demektir. Kastamonu ağzında “evin” imlasiyla kullanılan bu kelime, “saman haline gelmiş / getirilmiş ot yığını” gibi bir anlam taşır. Hayvancılıkla iştigal eden aileler, samanlıklarına yazın taşıdıkları ot yığınlarını / demetlerini kış mevsimi geldiğinde inek, buzağı veya besledikleri diğer hayvanlarına yedirmek amacıyla bir çeşit nacakla küçük parçalar halinde kütük üzerinde keserler. Buna “evin kıymak” denilir. Diğer bir ifade ile kütük üzerinde otları doğramak, kesmek kastedilir. “Kıymak” tabiri de esasen DLT’de geçmekte olup, ağaçları veya bu şekil ot demetlerini, dallarını balta ile kesmek anlamına gelir. Netice olarak DLT’de geçen “evin” kelimesi Kastamonu’da aynı veya yakın anlamlarda kullanım bulmuş; “tane, tohum, bitki, ot” gibi manalar yüklenmiştir. “Evin” tabiri, Cide yöresinde “ardıç tohumu” manasında da kullanılmıştır. *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı esere “evin kıymak” deyimini eklenmelidir. Derleme Sözlüğü incelendiğinde “evin” tabirinin, DLT ve Kastamonu ağzındaki anlamları yanında benzer manalar da ihtiva ettiği görülüyor.
- 32. Ewegü:** DLT’de (1992, I: 137; III: 174, 425) “ewegü (ایگو)”: “hayvanın eyeğisi, eye kemiği, kaburga, çadırın yanı ya da yan direği, dağın yanı.” Tarama Sözlüğü’ne alınmış XIV-XVIII. yüzyıllara ait Türkçe eserlerde (1996, III: 1579) “eyeğü / iyeğü” (ایگو) biçiminde geçer ve “kaburga kemiği” anlamı taşır. Kastamonu ağzında özellikle merkez kazası köylerinde bu kelime “eyoğ / eyoğu” şeklinde söylenir ve “sırt, kaburga kemiği” kastedilir. Tosya yöresinde “eyeği” imlasiyla söylenir ve “kaburga kemiği” anlamı verir. Cümlede kullanımı: “arabadan neyle düşdüysen hēlā daha eyoğlarım acıya” (Arabadan düştüğümden beri kaburga kemiklerimdeki ağrı hâlâ geçmedi). Son yıllardaki şehirleşme oranlarının artmasıyla beraber “eyoğ / eyoğu / eyeği” gibi telaffuzların pek kullanımı kalmamıştır. Esasen yeni nesil gençlere “kaburgalarını göster” veya “kaburga kemiklerin hangisi?” şeklinde bir soru sorulsa bile büyük kısmının cevap verebilecek bilgisi olmayabilir. Kastamonu yöresi ağzında çoğu zaman “ewegü, güveyi, kırağı, kırçağı” gibi kelimeler bir kalıpta işlem görmüş ve “eyoğ, güyoğ, giroğ, gırçoğ” imlalarına dönüşmüştür. Kazak ve Kırgız Türklerinde de benzer imlâ ile karşılaşılabiliyor. Mesela bu Türk topluluklarında *güwegü* kelimesi halen *küyoğ* şeklinde söylenmektedir. Derleme Sözlüğü’nde “eyoğ / eyoğu” kelimeleri görülemedi, eklenmesi gerekir.
- 33. İkirçgün:** DLT’de (1992, III: 419) “ikircün (اکرچگون)”: “tereddüt, ikircim, tereddütlü, ikircimli.” Örnek metin: “gönlüm ikircün boldu” yani “gönlüm işlemek veya işlememek hususunda tereddütte kaldı.”

Tarama Sözlüğü'ne alınmış XIV-XVI. yüzyıllara ait üç ayrı Türkçe eserde (1996, III: 2028) “ikirciklik, ikircinlik” (اكرجكلك / اكرجكلك) biçimlerinde geçer ve “tereddüt” anlamı taşır. Kastamonu ağzında bu kelime “ikircük, ikircüklü, ikircüklenmek, ikürçüklenmek” şekillerinde kullanım bulmuştur. “Kararsızlık, tereddüt, şüphelenme, işkillenme, iki şekilde de yorum yapmaya müsait davranış” anlamlarını ihtiva eder. Yani bir kişi hakkında “ikircüklü davranışa” denildiğinde o şahsın “bir işi yapıp yapmama hususunda kararsız olduğu veya hangi yolu tercih edeceğinin pek kestirilemediği” kastedilmiş olur. Diğer bir ifade ile kişinin eyleminden şüphe duyulduğu belirtilmiş olur. Derleme Sözlüğü'ne “ikircik, ikircikli” gibi kelimeler alınmış, ancak Kastamonu ağzına ait imla biçimleri listeye eklenmemiştir, bunların ilavesinde yarar vardır.

- 34. İlenç, ilenmek:** DLT'de (1992, I: 133, 204-205; III: 450) “ilenç (النح)”: “bozukluğu meydana çıkmış bir işte yol gösteren kişiyi kınayış, ayıplama, beddua, çıkışma”; “ilenmek (النمك)”: “kötü dua etmek, beddua etmek, ayıplamak, tekdir etmek. Tarama Sözlüğü'ne alınmış XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde (1996, III: 2038-2040) “ilenç, ilenmek” biçimlerinde geçer ve “beddua, azarlama, beddua etmek, küfretmek, kötü söylemek” gibi anlamlar içerir. Kastamonu yöresi ağzında “ilenç / ilinç”: beddua ve “ilenmek”: beddua etmek manalarını taşır ki, bu kullanımlar Anadolu halk ağzlarında da yaygındır. Cümlede kullanımı: “Ulan, şo adama şindi ileneceyin emmē, ilencim hemen dutuya, bi yerine bi şey oluverü deye gorkuyon” (Yahu şu adama şimdi beddua edeceğim ama benim duam hemen kabul oluyor, ona zarar vermek de istemiyorum). Derleme Sözlüğü'nde “ilinç, ilenç, ilenmek” kelimeleri yer bulsa da Anadolu ağzlarından derlemelerin eksik olduğu anlaşılıyor.
- 35. Karmak:** DLT'de (1992, I: 432; II: 197; III: 182) “karmak (قرماق)”: “bir şeyi bir şeyle karıştırmak, karmak, katmak, boğazda su durmak, su bir yerde durmak, suyun taşması”. Örnek metin: “er suwga kardı” yani “adamın boğazında su durdu (kardı, kaldı).” Tarama Sözlüğü'ne alınmış XIV-XVIII. yüzyıllara ait Türkçe eserlerde (1996, IV: 2315) “karmak” fiili “suyun kabarması, bulanmak, katmak, karıştırmak” manalarında kullanılmıştır. “Karmak” fiili Kastamonu ağzında, bir şeyin durmasını ifade için söylenmektedir. Mesela pazarda alışveriş durduğunda alım satım olmazsa “Pazar kardı” denir. Yani yapılan iş durdu, iş tıkanı demektir. Hasat zamanı harmanda buğday savurma işi yapılırken rüzgâr kesildiğinde “hava kardı” denir. Yani rüzgâr esmiyor, hareket yok demektir. Yine Kastamonu ağzında “karılmak” kelimesi, suyun, rüzgârın veya bir şeyin şiddetini, taşmasını ifade etmede kullanılır. Örneğin “Su yokardan aşâ karılıp geldi” (Su yukarıdan aşağıya hızla aktı, taşıtı) denilir. “Karmak” fiilinin bir şeyi bir şeye karıştırmak anlamının günümüzde Anadolu'nun her yöresinde yaygın kullanımı bulunduğundan burada üzerinde durmadık. Ancak Kastamonu merkez köylerinde “karmaç” adı verilen hayvan

yiyeceğinden burada kısaca bahsedebiliriz. “Karmaç / Garmaç”, aslında “karma aş” kelimesinden gelmektedir ve hayvanların yemesi için birkaç mamulün (un, kepek, su vs.) karışımından oluşan aştır. Buna ek olarak Kastamonu yöresi halk ağzında “hamur karmak” tabirinde görüldüğü üzere bu kelimenin “yoğurmak” anlamı da vardır. “Karmak / garmak” fiili bahsi geçen halk ağzında “tutulmak, bir hastalığa yakalanmak” manaları da taşır. Ayrıca Ağlı ilçesi dolaylarında “karılmak” eylemi ile hayvanların çiftleşmesinin kastedildiğine dair derleme kaydı bulunuyor. Netice olarak Kastamonu ağzında yer bulmuş bütün bu anlamlar, DLT’deki “karmak” fiilinin ihtiva ettiği anlamlarla örtüşmektedir. *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmaya “karmak” fiilinin DLT’deki anlamlarından biri olarak “durmak, tıkanmak, yoğurmak” manalarını ihtiva ettiğini gösteren maddeler eklenmelidir. Derleme Sözlüğü için de aynı şey geçerlidir.

- 36. Kadrak / kayrak/:** DLT’de (1992, I: 320, 472) “kadrak / kayrak (قراق)”: “dağ yamaçları, yanları, dağın katları ve kıvrımları; yamaç, yan”. DLT’deki “kadrak” ifadesi zamanla “kayrak” şeklinde imla edilmiştir. Nitekim Divan’da geçen “kudruk” kelimesi sonraki dönemlerde “kuyruk”, “kıdıg” kelimesi, “kırı”, yine “kudug” kelimesi ise “kuyu” imlasına dönüşmüştür. “Kayrak” tabiri, Tarama Sözlüğü’ne alınmış XIV. yüzyıla ait Türkçe bir eserde (1996, IV: 2387) “kayrak” biçiminde geçer ve “döşeme taşı” anlamı taşır. Kastamonu ağzında “kayrak / kayran / gayran”, *katmer biçimli yumuşak kayalık, yumuşak taş tabakası, çürümüş kaya parçası, ince çakıllı kayalık, kaygan toprak, verimsiz toprak vb.* anlamlar içermektedir. Görüldüğü üzere aradan geçen bin yıllık sürece rağmen DLT’de geçen “kayrak” tabiri, aynen veya “kayran” imlasıyla varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Anadolu’da da muhtelif yörelerde “gayrak, gayran, kayrak, kayran” şekillerinde ve genelde yukarıda zikredilen anlamlar taşımak suretiyle kullanımı mevcuttur. Bu tabir, günümüz genç nesiller tarafından pek bilinmez ve kullanılmaz.
- 37. Kı:** DLT’de (1992, III: 212) “kı / gı (قی)”, nidâ yâ’sı, çağırma edatıdır. Ayrıca hısımlık bildiren isimlerin sonuna gelen, “acıma ve sevme” anlatan bir edattır. Kelime “kaf” ile “ye” harfi arasında uzatılarak söylenir. Örnek metin: “kı berügel” yani “hey beri gel”; “Ata kı, ana kı” yani “babacığım, anacığım.” Tarama Sözlüğü’nde bu ifadeye rastlanamamıştır. “Kı” edatı, büyük ihtimal “kız” kelimesinden kısaltmadır. Çünkü daha çok kadınlar arasında tercih edilen bir nida edatı olmuştur. Kastamonu yöresi ağzında, tıpkı DLT’deki imla ve anlam ile bu edat kullanımdadır ki, esasen Anadolu’nun genelinde de unutulmamıştır. Yalnız “k” harfi çoğu zaman yumuşayarak “g” harfine dönüşmüştür. DLT’de tarif olunduğu gibi umumiyetle akrabalar arasında ve çoğunlukla kadınlar tarafından kullanılır. Ancak erkekler de, mesela annelerine hitap ederken “gı” edatını kullanabilirler. Cümlede kullanım örneği: “N’oldu gı, gavga mı

ettiñ?”, “ben saña demedim mi gı.” Görüldüğü üzere aradan geçen uzun asırlara rağmen DLT'deki iki harften ibaret bir edat bile, aynı telaffuz ve anlamı muhafaza sûretiyle Anadolu'nun ve hususen Kastamonu'nun en ücra beldelerinde bile unutulmamıştır. Derleme Sözlüğü'nde, Anadolu ağızlarında kullanımı bulunan “kı / gı” hitap edatı ile ilgili yeterince örnek bulunmadığı müşahede olunmuştur.

- 38. Kulnamak / kulunlamak, kulanacı:** DLT'de (1992, I: 215, 404, 491; II: 90; III: 92, 302, 319) “kulnamak / kulunlamak, kulanacı (قُلْنَمَاقُ / قُلْنَمَاقُ / قُلْنَمَاقُ)”: “kısırak yavru doğurmak, kısırığın gebe kalması.” Örnek metin: “kısırak kulanadı” yani “kısırak doğum yaptı”; “kulanacı kısırak” yani “doğuracak kısırak.” Kâşgarlı Mahmud'a göre kelimenin ilk şekli “kulunlamak”tır. Ancak “ق” ve “ن” bir çıkaktan oldukları için bunlar birbirinin yerini alarak kelime yeğniltilmiştir (hafifletilmiş, kullanım kolaylığı sağlanmıştır). Bu şekilde “kulunlamak ve kulanacı” tabirleri “kulnamak, kulanacı” olarak kısaltılarak söylenmek âdet olmuştur. DLT'ye göre “kulun”un anlamı “tay” demektir. Tarama Sözlüğü'ne girmiş XIV-XVIII. yüzyıllara ait Türkçe eserlerde (1996, IV: 2727-2729, 2731-2732) “kulun” (tay), “kulunlamak kulanamak (kısırak yavrolamak)”, “kulunlacı / kulanlacı / kulanacı” (gebe kısırak) kelimeleri geçer. Kastamonu yöresi ağızında da “kulun, kulunlamak, kulunlacı” kelimelerinin DLT'deki tanıma uygun olarak yani hafifletilerek kullanılmış olduğunu hayretle müşahede etmiş bulunuyoruz. Bu bağlamda “kulun” kelimesi “kun / gun” tabirine, “kulunlacı / kulanacı” kelimesi ise “kulanacı / gunnacı” ifadesine yerini bırakmıştır. Kastamonu'nun çoğu ilçesi ve köylerinde at, eşek ve hatta köpek cinsi hayvanların gebeliğini ve yavrolama durumunu ifade “kulanamak/ kulanlamak/ gunnacı” (yavrolamak) tabirleri kullanılır. Örnek: “Bizim eşeğin gunnacısına / kulanamacısına daha iki üç gün va (var)”; “Gunnacı hayvanı govalayıp durma oğlum, günahdu.” Bunun yanında tayını düşürmüş at için “gundumu at” denilmiştir. Yine at ve eşeğin yavrusunu düşürmesini ifade için “gununu / gundunu atmak” deyiimi kullanılmıştır. Yani burada “kulununu atmak” anlamında “kununu / gununu atmak (düşürmek)” tabiri ile karşılaşılıyor. Yukarıda bahsi geçtiği üzere XV. yüzyıla ait Türkçe bir iki eserde Kastamonu'daki “kulanacı” ibaresinin aynısıyla karşılaşmak bizim için heyecan verici bir durum olmuştur. Derleme Sözlüğü'nde “kulun, kulunlamak, kulanlamak, kulanamak, gunlamak, gunnacı, kulanacı, kulanacı” tabirlerinin yer aldığını görüyoruz.

- 39. Kündi:** DLT'de (1992, I: 419) “kündi” (كُنْدِي): “aşağılık, kötü”. Bu kelime aynı zamanda konuşma esnasında sözün arkası gelmediği zaman, söz yardımı olmak üzere kullanılmakta imiş. Kâşgarlı Mahmud, bu kelimenin Oğuzca olduğunu belirtmiştir. Tarama Sözlüğü'nde (1996, IV: 2771) “kündi” tabirine rastlanamamakla birlikte “kündlük” şeklinde bir tabir bulunuyor. Bu kelime “ahmaklık” anlamı taşımaktadır. Bu iki kelime arasında belki bir münasebet kurulabilir. “Kündi” tabiri, Kastamonu ağızında “gundi / kundi”

telaffuzuyla varlığını korumayı başarmıştır. Gundi kelimesi, tıpkı DLT'deki anlamı gibi birini aşağılamak veya alaya almak için kullanılır olmakla birlikte günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur. Ayrıca bu kelime yine DLT'de belirtildiği üzere cümlede karşıdaki kişiye hitapta gelişigüzel de kullanılmaktadır. Buna ilaveten Azdavay ve Taşköprü yörelerinde “kündiye” şeklinde bir tabir mevcuttur; “gündelik, bayağı, sıradan” anlamlarını ihtiva etmektedir. Cümlede kullanımı: “kündiye (gündelik, bayağı) elbise ile bayramlaşmaya çıkılmaz”. Burada geçen “kündiye” ile DLT'de kayıtlı “kündi” kelimesinin kök olarak aynı menşeden olma durumu üzerinde durulabilir. Derleme Sözlüğü'nde “gundi / kundi” kelimesine tesadüf edilemedi, Kastamonu'dan derlenerek alınmasında yarar vardır.

40. La: DLT'de (1992, III: 213) “la” (لا): “işin tahakkukunu ve bitmesini gösteren bir edat olmak üzere fiillerin sonuna gelen bir harftir.” Kâşgarlı Mahmud'a bakılırsa XI. yüzyıl ikinci yarısı itibarıyla bu edatı Oğuzlar kullanırlar, öbür Türkler bilmezler. Örnek metin: “Ol bardı lâ (o gitti be)”, “ol geldi lâ (o geldi be)”. Bu harf cümlede kullanıldığında şahsın ifadesine, karşı tarafı ikna edici bir güç vermekte imiş. Anadolu genelinde olduğu gibi Kastamonu yöresi ağızında da “la” edatının kullanımı yaygındır. Örnek: “geldiñ mi lâ”, “nettiñ lâ? (ne yaptın aslanım?)”, “lâ böğün kötü yoruldu (arkadaş bu gün aşırı yoruldu).” “La” ibaresinin kökeninin “oğul / oğlan” kelimesine dayandığını tahmin etmekteyim. Oğlan > Ulan > Lan > La şeklinde bir dönüşümden yola çıkarak “la” edatının “oğlum, aslanım, arkadaşım, canım” gibi hitapların yerine kullanıldığını söyleyebiliriz. Burada önemli olan husus, DLT'nin yazıldığı çağlardan bu yana aradan geçen 950 yıla rağmen, sadece iki harften ibaret bir sözcüğün bile Kastamonu halk ağızındaki canlı kullanım biçimini tespit ediyor olabilmemizdir. Derleme Sözlüğü'nde “la / lâ” edatının Anadolu ağızlarındaki kullanımına dair örnekler mevcuttur. Ancak bu örneklerde anlamın, daha çok “ulan / lan / len” şekillerinde görülen kabaca bir hitabı ifade ettiği anlaşılıyor. Kastamonu'da da elbette bu manada kullanım mevcutsa da bizim yukarıda kastettiğimiz anlam, DLT'de verilen manayı ihtiva edecek bir kullanıma işaret etmektedir. Yani burada vurgu yaptığımız “la” sözcüğünde anlam bakımından bir kabalık, sertlik yoktur, tam tersine bir samimiyet, dostluk arzı söz konusudur.

41. Örk, örkleme, örük: DLT'de (1992, I: 43,69, III: 443) “örk” (ارك): “Hayvanın çenesi altından geçirilerek bağlanan yular, at tavlasi”; “örkleme” (اركلامك): “atı tavlada sıkı sıkıya bağlamak”; “örük”: “bir yerde bir müddet kalmak, eğlenmek”. Tarama Sözlüğü'ne girmiş XIV-XVIII. yüzyıllara ait Türkçe eserlerde (1996, V: 3116-3117) “örk (örük): “hayvanın ayağına bağlanan ip”; “örkleme / örüklemek” ise “hayvanın ayağını ipe bağlamak” anlamlarını ihtiva etmektedir. Kastamonu yöresi ağızında “örk” ve buradan neşet etmiş olan “örüklemek” fiilinin kullanımını tespit etmiş bulunuyoruz ki bu

ifadelerin içerdiği mana ile DLT ve diğer Türkçe eserlerde verilen anlam birebir aynıdır. Kastamonu'da at, eşek, katır gibi hayvanların otlatılması, bekletilmesi amacıyla bir çayıra, bahçeye sabitlemek (bağlamak) için kullanılan uzun yular, urgan veya zincirin takıldığı ağaç ya da demirden kazığa / demir halkaya *örk* denmektedir. Hayvanın *örk* ile sabitlenmesine yani yere çakılan bir kazığa urgan veya uzun yularla bağlanması işlemine ise “örüklemek / örklemek” denilmiştir. Hayvancağız bu *örk* çevresinde urganın uzunluğunun müsaade ettiği ölçüde dolaşarak otlayıp, gezinir. “Örüklemek” tanımının “bekletmek, eğlendirmek” anlamı taşıdığı da belli oluyor. Kastamonu ağzında “erik” meyvesinin halk ağzındaki telaffuzu daha çok “örük” şeklinde olup, yukarıdaki “örüklemek” ifadesiyle bir ilgisi yoktur, sadece ses benzerliği oluşmuştur. Şöyle ki yörede bazı kelimelerin telaffuzunda “e” ve “i” harfleri “ö” ve “ü” harflerine dönüştürülerek söylenmektedir. Örnek: “demir > dömür, emir > ömür, çekiç > çöküç, erik > örük, semiz > sömüz” vb. Diğer yandan Kastamonu yöresi ağzında “ağzına kadar tepeleme doldurmak” manasını ihtiva eden “örüklemek” kelimesi üzerinde de ayrıca durulmalıdır. Derleme Sözlüğü'nde “örk” ve “örük” tabirlerinin kullanımları ile ilgili örnekler mevcuttur.

- 42. Pürlenmek:** DLT'de (1992, II: 237,238) “bürlenmek / pürlenmek (برلنمك)” yani “ağacın filizlenmesi, tomurcuklanması.” Örnek metin: “Yığaç pürlendi” yani “ağaç, filizlendi / tomurcuklandı.” Kâşgarlı Mahmud'un listesine aldığı “pürlenmek” yani ağacın filizlenmesi işleminde esasen ağacın gövdesinin örtülmesi yani *bürlenmesi* söz konusudur. Tarama Sözlüğü'ne göre XV. yüzyıla ait Türkçe bir eserde (1996, V: 3208) “pürlenmek” biçiminde geçen bu fiil “dalların uçlarının yapraklanması” anlamında kullanılmıştır. Kastamonu ağzında özellikle çam ve ardıç ağaçlarının dallarının uç kısımlarından baharla birlikte çıkan tel kalınlığında ve yaklaşık bir parmak uzunluğundaki ince filizlere “pür” denilir ve halk bu işlemin vuku bulduğunu ifade için “çamların dalları pürlenmiş” ifadesini kullanır. Bu filizler olgunlaşıp yere döküldüğünde, bu kuru filizler daha çok “gıvıç” adıyla tarif olunur. Bunun yanında Kastamonu yöresinde “bürlemek” fiili mevcut olup, bununla “bir şeyin üstünü örtmek, kapatmak, sarmak”; “bürlenmek” fiiliyle ise “örtünmek” kastedilir. Cümlede kullanımı: “üstüne bi battaniye bürlenmiş, zabahtan âşama gada oturuya.” *Bürlemek* ve *bürlenmek* fiillerinin Derleme Sözlüğü'nde çok fazla yer edinmediğini de burada hatırlatalım. “Pür” kelimesinin ise Anadolu'da Kastamonu haricinde başka yörelerde de ardıç ve çam ağaçlarının ince yaprakları anlamını taşımak üzere kullanıldığı görülüyor.

- 43. Sezikmek:** DLT'de (1992, I: 408; II: 117,152) “sezik” (سزك) “seziş, sezme”; “sezikmek” (سزكمك): “sezmek.” Tarama Sözlüğü'ne alınmış az sayıdaki Türkçe eserde (1996, V: 3401) “sezik”, “seziklemek”, “seziklenmek” biçimlerinde geçer ve “sezgi, zan, tahmin; sezer gibi

olmak, tahmin etmek” manalarını taşır. Kastamonu yöresi ağzında da “sezikmek, seziklenmek” fiilleri ile benzer mana kastedilmekte olup, bir iş veya hareket esnasında kişinin ya da bir hayvanın bir şeyi sezmesi, fark etmesini ifade için kullanılır. Cümlede kullanımı: “tam yanına yanaşdım, hemen seziklendi, kaçıp gitti” yani “(hayvanın) yanına tam yaklaşmıştım ki beni fark etti, hızla oradan uzaklaştı.” Bu ve buna benzer kullanımlarda “sezikmek” fiilinin “şüphelenmek, kuşkulanmak” anlamlarını da ihtiva ettiği anlaşılıyor. *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmada listede “sezikmek, seziklenmek” tabirlerine rastlanamamıştır, eklenmesinde fayda vardır.

- 44. Soğulmak:** DLT’de (1992, I: 124,125,139,170) “soğulmak” (سغلماق): “su, süt gibi nesnelere azalması, sızıp kaybolması, çekilmesi.” Örnek: “süt soguldu”, “sogulmuş suw.” Tarama Sözlüğü’ne alınmış XIV-XVIII. yüzyıllara ait eserlerde (1996, V: 3494-3498) “soğulmak” (صوغلماق) biçiminde geçer ve “suyu çekilmek, kaynağı kaybolmak, kurumak, ferî gitmek, solmak, nuru sönmek” anlamları taşır. Kastamonu yöresi ağzında “soğulmak” fiili ile benzer anlamlar kastedilir: “bir şeyin içinin boşalması, kadının veya koyunun sütünün kesilmesi, suyun çekilmesi, süt mısır veya ceviz gibi bazı meyve ve bitkilerin içinin sıvımsı kısmının kaybolması neticesi pörsümesi” vb. Cümlede kullanımı: “Geliniñ sütü soğulmuş, oğlan guru memeyi emiya.”
- 45. Suwlañ:** DLT’de (1992, III: 386) “suwlañ (سفلانك)”: “dalı budağı olmayan düzgün gövdeli ağaç, kıvrıkcık olmayıp düz olan saç”. Tarama Sözlüğü’ne alınmış XIV-XVIII. yüzyıllara ait Türkçe eserlerde bu kelimeye rastlanamadı. Kastamonu yöresi ağzında ise şaşılacak bir şekilde bu kelime aynı anlamı taşımak kaydıyla karşımıza çıkmakta olup, “suğlem / süğlem / sùğlem / süvlem / sũlem” imlalarıyla telaffuz edilir. Bu kelime; “düzgün, budaksız, pürüzsüz, uzun ve ince gövdeli” ağaçları ya da bu şekilde olan ağaç dallarını tarif etmede kullanılır. Derleme Sözlüğü’nde geçtiği üzere bu kelimenin Ordu yöresi ağzında *süvlem* imlasıyla kullanımı tespit edilmiştir.
- 46. Süsmek, süsüşmek:** DLT’de (1992, II: 101,152,189,293; III: 364) “süsmek” (سسماك): “Hayvanın başka bir hayvanı veya insanı boynuzlaması. Kafası ve boynuzuyla birlikte hamle ederek saldırması, toslaması.” DLT’de bu fiille bağlantılı olarak “süsgürmek” (süsmek için saldırarak), “süsüşmek” (iki hayvanın karşılıklı toslaması); “süstürmek” (tos yaptırmak); “süsünmek” (başını bir yere dayamak, toslamak); “süsgen / süsegen” (süsme işini âdet edinmiş, çok süsen) gibi tabirler de geçmektedir. Örnekler: “od süstü” (öküz süstü); “iki koçgar süsüştü” (iki koç karşılıklı tosladı); “ol koç süstürdü” (o iki koçu birbirine toslattı) Tarama Sözlüğü’ne alınmış eski Türkçe eserlerde (1996, V: 3636-3638) de “süsmek, süsülmek, süsüşmek, süsgen / süsegen, süsek” şeklinde fiil ve tabirler geçmekte olup, hayvanın boynuzu ile vurması kastedilmektedir. Kastamonu yöresi ağzında öküz, koç, boğa, manda gibi erkek hayvanların birbirleriyle

boynuz tokuşturması, birbirine saldırmaları eylemi “süsmek”, “süsülme” fiilleriyle ifade edilir. Bu ifadeler, aynı şekilde saldıran dişi hayvan için de kullanılır. Yine çok saldırgan, boynuzuyla hamle yapma alışkanlığı olan hayvanlar tanımlanırken “süsün” veya “süsün” tabirleri kullanılır. Örnekler: “şo dananın yanına yanaşma oğlum, seni süser”; “Ülfet Ağa, seniñ dana süsüyasa sürüye gatmaylım” yani “Rıfat Ağa, senin boğa süsüyorsa (saldırgansa) sürüye katmayalım.” *Süsmek* sözcüğünün halen Türkiye Türkçesinde de kullanımının devam ettiğini de belirtmekte yarar vardır.

- 47. Tişek:** DLT’de (1992, I: 387) “tişek” (تشك): “şişek, iki yaşını bitirerek üçüne basmış koyun”. Tarama Sözlüğü’ne alınmış eski Türkçe eserlerde (1996, V: 3669-3670) “şişek” (شيشك) biçiminde imlâ edilmiş bu kelime “iki yaşında koyun” anlamı taşımaktadır. Bu kelime, Kastamonu’da da aynı anlamı taşımak suretiyle kullanımda olmuştur. Ancak, bazı köylerde bir yaşını veya sadece altı ayını tamamlamış koyuna / doğurmamış kuzuya da “şişek” ismi verilmektedir. Derleme Sözlüğü’ne bakılırsa *şişek* tabiri Anadolu yörelerinde yaygın şekilde kullanılmadığıdır. *Şişek* kelimesinin DLT’de kayıtlı “tişek” kelimesinden zamanla t > ş dönüşümü ile tesis olduğu belli oluyor. Yukarıda zikri geçtiği üzere Kastamonu yöresinde tespit ettiğimiz *çişe* > *tise* kelimelerinde de benzer bir harf dönüşümüne şahit olunuyor.
- 48. Toklu:** DLT’de (1992, I: 106,431) “toklu” (تقلي): “altı aylık kuzu.” Tarama Sözlüğü’ne alınmış eski Türkçe eserlerde (1996, V: 3814-3815) “toklu” (توقلي): “bir yaşında erkek koyun” anlamında kullanılmıştır. Kastamonu yöresinde hayvancılıkla meşgul halk “toklu” tabiri ile “altı aylıkla bir yaş arası erkek koyun”u tarif eder. Günümüzde artık kırsal kesimlerde küçükbaş hayvancılıkla uğraşanlar dışında bu kelimeyi pek bilen kalmamıştır.
- 49. Tüşü tüşü:** DLT’de (1992, III: 224) “tüşü tüşü” (تشو تشو): “eşek durdurulmak istendiği zaman verilen komut.” Kastamonu yöresi halk ağzında eşek durdurulmak istendiğinde “çüşş çüşş” denir. Burada “te” harfinin “çe” harfine çevrilmiş olduğunu görüyoruz. Yukarıda zikri geçen tişek > şişek dönüşümünde olduğu gibi burada da tüşü > çüşü > çüş dönüşümüne şahit olmaktayız. Derleme Sözlüğü’nde *çüş* komutuyla ilgili Anadolu’dan derlemelerin yetersiz olduğu görülüyor.
- 50. Üzmek, üzülme:** DLT’de (1992, I: 165,196,220,240,258) “üzme, üzülme” (ازمك ; ازماك): “kesme, koparmak, kesilmek, kopmak, kırılmak.” DLT’de bu fille bağlantılı olarak ayrıca, “üzülgen, üzünmek, üzleşme, üzsemek, üzdürmek, üzüklük” gibi fiil ve tabirler de geçmektedir ki bunlarla “kesme, koparma, ayrılma, uzaklaşma” eylemleri tanımlanmaktadır. Örnek: “Ol yip üzdü” yani “o ipi kesti.” Tarama Sözlüğü’ne alınmış eski Türkçe eserlerde (1996, VI: 4134-4141) “üzme, üzülme” fiilleri “koparmak, kırmak, kesme, ayırmak, uzaklaştırmak, koparılma, kesilmek vb.” anlamlarında ve bir ipin kesilmesi, bir çiçeğin koparılması vb. eylemleri anlatmada kullanılmıştır. Kastamonu yöresi halk ağzında

“üzmek, üzölmek, üzdörmek” fiilleri yukarıdaki benzer anlamlarda kullanım alanı bulmuştur. Örnek: “ip üzölüverdi” (ip, koptu gitti); “acamınıñ biri, deriyi üzdürüp attı” yani “kasap acemi biri imiş, deriyi kesti, kopardı.” Buna ilaveten yörede hasta olan bir kişinin tam iyileşecek iken yeniden hastalığının nüksetmesi olayı da “üzölmek” fiiliyle karşılanır. Örnek: “Dışarda soğukda fazla galma, üzölüsün gızım” yani “kızım, dışarıda soğuk ortamda fazla kalma, hastalığın yenilenir, nükseder.” *Üzölmek* kelimesi, Anadolu’nun muhtelif yörelerde de benzer anlamlar ihtiva etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Kâşgarlı Mahmud’un günümüzden yaklaşık 950 yıl önce kaleme aldığı *Divânu Lugâti’t-Türk (DLT)* adlı eserinde yer bulmuş olan Türkçe kelimelerden elli kadarı (ağ, ağnamak, ağsamak, ağuz, aktarmak, alarmak, aldamak, aralamak, azıtmak, bayâ, bekitmek, belemek, belilemek, bildir, boğ, buturgak, buzağulamak, bükdelemek, bükünmek, çapmak, çepiş, çıbık, çığmak, çiy, çilemek, çişemek, çokramak, eğin, eliklik, erinmek, evin, eyegü, ikerçün, ilenmek, karmak, kayrak, kı, kulnamak, kündi, la, örlemek, pürlenmek, sezikmek, soğulmak, suwlañ, süsmek, tişek, toklu, tüşü tüşü, üzölmek) incelemeye alınmış ve ilgili bu kelime ve tabirlerin Anadolu’da kullanım devamlılığının tespitini sağlamak üzere, bir örneklem olarak Kastamonu ağzı ile karşılaştırma yapılmıştır.

Sözö edilen bu elli kelime göstermiştir ki, Kastamonu ağzında yaşayan ya da artık can çekişen birçok kelimenin kökeni DLT’ye dayanmaktadır. Kastamonu yöresinde halk arasında 2020’li yıllara kadar varlığını koruduğuna ve gündelik hayatta yer yer kullanımına şahitlik ettiğimiz bu kelimelerin mazesinin, Türklerin Anadolu’yu yurt tuttıkları XI. yüzyıla ve hatta çok daha eski asırlara dayandığı aşikârdır. Kastamonu’da varlığını gösterdiğimiz söz konusu elli kelime, Türk dünyasının en doğusundan en batısına kadar uzanan çok uzak mesafeler arasında ortak bir dil ve kültür köprüsünün bin yıllık mazesini belgeler niteliktedir. DLT, nasıl ki Türkçe’nin devasa söz varlığı için vaz geçilmez bir hazine sandığı ise, Anadolu topraklarında varlığını muhafaza etmiş binlerce Türkçe kelime de aynı biçimde bu hazinenin içerisinden avuçlanmış kültür öbekleri mesabesinde dir. Bu manada Kastamonu yöresine ait Türk söz (ağz) varlığının / hazinesinin hiç de küçümsenmeyecek bir hacimde, zenginlikte ve orijinalikte olduğunu belirtmek gerekir. Bu ise hem büyük Türk dilinin köklü mazesini, çekim gücünü ve zenginliğini ortaya koymakta ve hem de Kâşgarlı Mahmud’un eserinin kıymetini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Asya ile Avrupa arasında uzunluğu on bin kilometreden fazla olan geniş bir alanda binlerce yıllık bir hareketli hayat biçiminin sonucunda böylesine sağlam bir kültür devamlılığını temin etmek, kabul etmek gerekir ki, her milletin yapabileceği bir şey değildir. Tarihi derinliği fazla, nüfusu kalabalık ve milli bilinci yüksek milletlerin ancak bunu becerebildiğine yine tarihin kendisi şahitlik etmektedir.

Kâşgarlı Mahmud’un Divan’ında geçen fiiller, eşya ve alet isimleri ile sıfat, deyim ve tabirlerin neredeyse birebir aynısının aradan bin yıl geçmesine rağmen Kastamonu yöre insanının hafızasında ve gündelik

dilinde kullanım imkânı bulması gerçekten incelemeye değerdir. Yöreden tespit edilen kelimelerin DLT'deki kelimeler ile karşılaştırılması sonucu, ikisi arasında sadece küçük anlam ve telaffuz değişikliklerinin olduğu görülmüştür ki, bunu gayet tabii karşılamak icap eder.

Kâşgarlı Mahmud'un eserini kaleme alıp tamamladığı 1070'li yıllarda Anadolu'nun Türkler tarafından fetih süreci de hız kazanmıştı. Bu tarihlerden başlamak üzere XII. yüzyıl boyunca Anadolu'nun çoğu bölgesinde Oğuz (Türkmen) beylikleri teşekkül ederken, Kastamonu havalisinde de Selçuklulara tâbi Çobanoğulları Uc Beylerbeyliği ortaya çıkmıştı. XIV. yüzyıl başlarında ise Candaroğulları Beyliği bölgeyi egemenliği altına almış ve nihayet XV. yüzyıl ortalarında Kastamonu Osmanlı egemenliğine girmişti. Dolayısıyla bu yörede kesintisiz olarak neredeyse dokuz asırlık bir Müslüman Türk hâkimiyeti ihdas olunmuştur. Bu uzun zaman dilimi boyunca Kastamonu havalisinin bu yapısını tersine çevirecek ve kullanılan öz Türkçenin bozulmasına sebebiyet verecek siyasi ya da kültürel bir menfi ortamla karşılaşılması söz konusu olmamıştır. Yöre halkının ana dili olan Türkçeyi kesintisiz kullanması, bu dile ait kültür yadigârlarının XXI. yüzyıla ulaşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Kastamonu'dan tespit edilen söz konusu elli kelime ve ilaveten bir önceki çalışmamızda ele aldığımız diğer elli kelime birlikte ele alındığında, sayısı yüzü bulan bu kelimelerden bir kısmının yöre halkı arasındaki kullanım devamlılığında gözle görülür bir zayıflama olduğunu belirtmekte yarar vardır. Diğer bir ifade ile Kastamonu ağzının en az bin yıllık maziye sahip öz Türkçe kelimeleri artık can çekişmekte ve bunlardan bazıları yeni nesiller tarafından kullanılmamakta, hatta bilinmemektedir. Sosyal hayatta meydana gelen değişimler ve teknolojiye görülen gelişimler, köylerden şehirlere göçler, büyük ailelerin bölünerek çekirdek ailelerin sayısının artması, aynı ev içerisinde dede- torun ilişkilerinin kaybolması, evrensel manada çok sayıda yabancı teknik kelimenin Türkçeye girmesi gibi nedenler bu durumu ortaya çıkarmıştır. Kısacası Kastamonu yöresinde ve elbette ki bütün Anadolu coğrafyasında belli bir ileri yaş grubunun vefatıyla birlikte çok sayıdaki Türkçe kelime de mezara konulmuş olmaktadır. Bu durumun tersine döndürülmesi de kısa vadede mümkün görünmemektedir.

Türkçenin Anadolu coğrafyasındaki geleceği açısından bunun bir sorun teşkil ettiğini söylemek gerekir. O halde ortada bir sorun varsa buna dair çözüm önerileri de getirilmelidir. Buna dair önerileri bu çalışma içerisinde tek tek sıralamak pek de mümkün ve doğru olmayacaktır. Konunun uzmanları bununla ilgili müstakil çalışmalar yaparak bilimsel çözüm önerileri sunmalıdırlar. Burada sadece şunu ifade edebiliriz ki, Kâşgarlı Mahmud'un emaneti olan Türk dili yadigârı binlerce kelimenin Anadolu'da tarihin kirli çöplüğüne atılmasını içimize sindirmemiz mümkün değildir. Bu çalışmamızda *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı* listesine eklenmesi gereken yeni tespit ettiğimiz kelimeler (karmak, sezikmek vb.) ile *Derleme Sözlüğü*'ne Kastamonu'dan derlenip eklenmesi icap eden kelimeleri (çığalmak, çiy, çil, çil atmak, çil çil olmak, karmak, tisilti, tiselti, çišetmek, çiş tutmak vb.) göstermiş olmakla konuya küçük ama önemli bir katkı sunmuş olduk. Söz konusu kelimeleri hayatın hızlı akışı içerisinde uygun ortamlar oluşturarak yaşatmak için çağın şartlarına göre tedbirler almak icap etmektedir. Mesela teknik bir terim için yabancı kelime seçmek yerine listeye aldığımız tarzdaki Türkçe kelimeler tercih edilebilir. Diğer taraftan

gerek Kastamonu’da ve gerekse Anadolu’nun her bir beldesinde ve hatta tek mil Türk dünyası coğrafyasında kullanılan Türkçe ile ona ait her bir kelime ve tabirin bu şekilde ayrı ayrı DLT ile mukayesesinin yapılması elzem görünüyor. Bu sayede DLT’nin hakiki kıymetini bütün Türk toplulukları somut olarak idrak edebilecekler ve mensubu oldukları Türk Milleti’nin kadim kültürüne ait müşterek değerleri dünya ilim âlemine gösterebilme fırsatı bulabileceklerdir.

Kaynakça

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2009). “Kâşgarlı Mahmud ve Abbasi Halifeliği”, *Akademik Araştırmalar Dergisi (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı)*, İstanbul: Sayı 39: 31-47.

ACAR, Ergün (2011). *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı*, 1. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

AKAR, Ali (1999). “Divânü Lügati’t-Türk ile Anadolu Ağızlarındaki Ortak Unsurlar Üzerine Bir Deneme”, *Dîvânü Lûgati’t-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: Türksoy ve TDK Ortaklığında.

AKMAN, Eyüp (2004). “Divânü Lûgat-it Türk ve Dede Korkut Kitabından Kastamonu Ağzına (Bazı Kelime ve Deyimlerin Kullanımı)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, Erzurum, s.7-16.

AKÜN, Ömer Faruk (2002). “Kaşgarlı Mahmud”, *TDV. İA*. Cilt: 25, s.9-15.

CAFEROĞLU, Ahmet (1943). *Anadolu Ağızlarından Toplamalar; Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde İlbaylıkları Ağızları, Kalaycı Argosu ve Geygelli Yürüklerinin Gizli Dili*, Ankara: TDK Yayınları.

Derleme Sözlüğü (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas). Erişim Tarihi (16.03-30.04.2020).

DLT Tercümesi (1992), I-IV, Çev. Besim Atalay, Ankara: TDK Yayınları, 3. Baskı.

GÖKÇEYOĞLU, Mustafa (2000). “Dîvânü Lûgati’t-Türk ve Kıbrıs Türkleri’nin Dillerinde Yaşayan Sözcükler”, *Dîvânü Lûgati’t-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri* (7-8 Mayıs 1999), Ankara: Türk Dil Kurumu- TÜRKSOY, s.72-77.

HACIHAMDİOĞLU, Tefik (1992). “Kaşgarlı Mahmut’un Dîvânü Lûgat-it Türk’ünde Geçen ve Alanya Ağzında Kullanılan Kelimeler, Benzerlikler ve Kullanımları”, *Alanya Tarih ve Kültür Semineri*, Der. İsmail Yıldız, Alanya, s.35.

KORKMAZ, Zeynep (1995). “Kâşgarlı Mahmud ve Divanu Lûgati’t-Türk”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara: TDK Yayınları, s.254-260.

PRİTSAK, Omeljan (1953). “Mahmud Kâşgarî Kimdir?”, Çev. Hasan Eren, İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: X, s.243-246.

SAKAOĞLU, Saim (1998). “Karaman Ağzına Dîvânü Lûgati’t-Türk Açısından Bir Yaklaşım”, *Tarih Boyunca Türk Dili Bilgi Şöleni* (13-14

Mayıs 1997), Karaman. Haz. İsmail Parlatur, İbrahim Birler, Ankara, s.122-129.

SÜMER, Faruk (1992). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy teşkilatı-Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Tarama Sözlüğü, XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla (1996). Ankara: TDK Yayınları, 2. Baskı, C.I-VI.

YAKUPOĞLU, Cevdet (2009). *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, Ankara: Gazi Kitabevi, 1. Baskı.

----- (2017). "Divânü Lugâti't-Türk'ün Anadolu Türk Kültür ve Dil Varlığı Açısından Önemi: Kastamonu Örneği". *İlim ve Terbiye*, Kırgızistan Mahmud Kaşgarî Üniversitesi, 3/24: 114-122.